

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Баратей Анна-Марія Аттілівна

Автор

Науковий керівник / Експерт

Баратей Анна-Марія АттілівнаЕрік Марусич

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

1.40%

2.26%

КП 1

3.90%

4.00%

КЦ

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

16886

Кількість слів

130108

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	Б	3
Інтервали	A→	0
Мікропробіли	␣	0
Білі знаки	Б	0
Парафрази (SmartMarks)	a	11

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://library.hungaricana.hu/hu/view/Munkacs_1885/?pg=90	58 0.34 %
2	https://cultura.hu/kultura/a-magyar-nyelv-tanitasi/	33 0.20 %
3	https://zanza.tv/fogalom/helytartotanacs	30 0.18 %
4	http://en.wikipedia.org/wiki/2002%E2%80%93Manchester_City_F.C._season	18 0.11 %
5	https://adoc.pub/a-magyar-heraldikai-es-genealogiai-tarsasag-eredeti-pecsetje.html	17 0.10 %

6	http://www.kommentar.info.hu/cikk/2020/2/valtozo-ter-valtozatlan-cel	15 0.09 %
7	https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol	15 0.09 %
8	https://kmf.uz.ua/uk/strukturni-pidrozdily/kafedri/kafedra-heohrafiyi-ta-turizmu/osnovni-publikacii-kafedri/	14 0.08 %
9	http://en.wikipedia.org/wiki/2002%E2%80%93Manchester_City_F.C._season	14 0.08 %
10	https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/A%20p%C3%A9csi%20ruszisztika%20szolg%C3%A1lat%C3%A1ban....pdf	14 0.08 %

з домашньої бази даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
------------------	-----------	--

з програми обміну базами даних (0.07 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ЗАГОЛОВОК	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	diplomamunkaГалШтефанія.docx 6/19/2022 Uzhhorod National University (Department)	11 (1) 0.07 %

з Інтернету (2.19 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	ДЖЕРЕЛО URL	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://library.hungaricana.hu/hu/view/Munkacs_1885/?pg=90	58 (1) 0.34 %
2	http://en.wikipedia.org/wiki/2002%E2%80%93Manchester_City_F.C._season	53 (4) 0.31 %
3	https://cultura.hu/kultura/a-magyar-nyelv-tanitasi/	45 (2) 0.27 %
4	https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/A%20p%C3%A9csi%20ruszisztika%20szolg%C3%A1lat%C3%A1ban....pdf	42 (3) 0.25 %
5	https://zanza.tv/fogalom/helytartotnacs	30 (1) 0.18 %
6	https://adoc.pub/a-magyar-heraldikai-es-genealogiai-tarsasag-eredeti-pecsetje.html	17 (1) 0.10 %
7	http://repository.unmuhjember.ac.id/6295/9/LAMPIRAN.pdf	16 (2) 0.09 %
8	https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_patense_az_ungvari_nemetek_elvonulasarol	15 (1) 0.09 %
9	http://www.kommentar.info.hu/cikk/2020/2/valtozo-ter-valtozatlan-cel	15 (1) 0.09 %
10	https://kmf.uz.ua/uk/strukturni-pidrozdily/kafedri/kafedra-heohrafiyi-ta-turizmu/osnovni-publikacii-kafedri/	14 (1) 0.08 %
11	http://repositori.uin-alauddin.ac.id/21967/1/Muh.%20Yusril%20Maulana_70200116074.pdf	13 (2) 0.08 %
12	https://pastebin.com/pm3ivhS4	12 (1) 0.07 %
13	https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/182110/Pasztor_Szabolcs_Ertekezés_titkosított.pdf?sequence=8	11 (1) 0.07 %
14	https://arxiv.org/pdf/1711.10337.pdf	10 (1) 0.06 %
15	https://ehazi.hu/q/69329/irodalom-mit-tudsz-a-magyar-felvilagosodas-tortenelmi-hattererol-azaz-maria-terezia-es-ii-jozsef-fel	10 (1) 0.06 %
16	https://etheses.iainkediri.ac.id/7918/7/933400815_daftar pustaka.pdf	9 (1) 0.05 %

Список прийнятих фрагментів

	http://www.kommentar.info.hu/cikk/2020/2/valtozo...	15 (0.09%)
1	Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. határhelyzetek vi Szer...	15 (0.09%)
	https://kmf.uz.ua/uk/strukturni-pidrozdily/kafed...	14 (0.08%)
1	Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főisk...	14 (0.08%)
	diplomamunkaГалШтефанія.docx	11 (0.07%)
1	Szabolcs- Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv. Szerk.: NAGY Ferenc. Nyíregy...	11 (0.07%)
	https://adoc.pub/a-magyar-heraldikai-es-genealog...	17 (0.10%)
1	Turul – A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar ...	17 (0.10%)
	https://ehazi.hu/q/69329/irodalom-mit-tudsz-a-ma...	10 (0.06%)
1	HAHNER Péter: A régi rend alkonya – Egyetemes történet 1648–1815	10 (0.06%)
	https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/rakoczi_paten...	15 (0.09%)
1	In Szabolcs–Szatmár–Beregi Levéltári Évkönyv XIX., Szerk.: GALAMBOS Sándor – ...	15 (0.09%)
	https://zanza.tv/fogalom/helytartotanacs	30 (0.18%)
1	A Magyar Királyi Helytartótanács - felállításáról az 1722–23. évi országgyűlés...	30 (0.18%)
	https://cultura.hu/kultura/a-magyar-nyelv-tanita...	33 (0.20%)
1	Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátításár...	33 (0.20%)

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вченою радою ЗУІ
Протокол № „2” від „28” лютого 2024 р.
Ф-КДМ-3

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра історії та суспільних дисциплін
Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
ОСВІТА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В МУКАЧЕВІ У 1860–1890-Х РОКАХ

Баратей Анна-Марія Агтілівна
Студентка II-го курсу
Освітня програма: Історія та археологія
Спеціальність: 032 Історія та археологія
Рівень вищої освіти: магістр

Тема затверджена на засіданні кафедри
Протокол №10 / 22 жовтня 2024

Науковий керівник: **МОЛНАР ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ**
доктор філософії з історичних наук, доцент

Завідувач кафедри: **ЧОТАРІ ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ**
кандидат історичних наук, доцент

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 202__ року
Протокол № _____ / 202__

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вченою радою ЗУІ
Протокол № „2” від „28” лютого 2024 р.
Ф-КДМ-3

Міністерство освіти і науки України

**Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра історії та суспільних дисциплін**

Кваліфікаційна робота

ОСВІТА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ В МУКАЧЕВІ У 1860–1890-Х РОКАХ

Рівень вищої освіти: магістр

Виконавець: студентка II-го курсу

Баратей Анна-Марія Аттілівна

Освітня програма: Історія та археологія

спеціальність: 032 Історія та археологія

Науковий керівник: **МОЛНАР ФЕДІР ФЕДОРОВИЧ**
доктор філософії з історичних наук, доцент

Рецензент: **КЕЙС БОРНОБАШ ГЕЙЗОВИЧ**
доктор філософії, доцент

Берегове – 2025

ЗАТВЕРДЖЕНО
Вченою радою ЗУІ
Протокол № „2” від „28” лютого 2024 р.
Ф-КДМ-3

Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

OKTATÁS ÉS TÁRSADALMI ÉLET MUNKÁCSON AZ 1860-1890-ES ÉVEKBEN

Szakdolgozat

Képzési szint: mesterképzés

Készítette: Baraté Anna-Mária
II. évfolyamos Történelem és régészet
szakos hallgató

Témavezető: Dr. Molnár Ferenc
PhD, docens

Recenzens: Dr. Kész Barnabás
PhD, docens

Beregszász – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В МУКАЧЕВІ У 1860–1890-Х РОКАХ.....	
1.1. Конфесійний та етнічний розподіл громадян Мукачева у 1860–1890-х роках	7
1.2. Роль соціальних об'єднань, створених у місті	12
1.3. Масонська ложа.....	16
1.4. Стан здоров'я населення Мукачева.....	17
РОЗДІЛ II. ОСВІТА У МУКАЧЕВІ У 1860–1890-Х РОКАХ.....	20
2.1. Освіта в Мукачеві до прийняття закону про національну освіту в 1868 році.....	20
2.2. Запровадження Закону про національну освіту 1868 року.	22
2.3. Історія Мукачівської гімназії.....	25
2.4. Громадянська школа у Мукачеві.....	29
2.5. Мукачівське деревообробне училище	30
2.6. Мукачівська школа для дівчат	32
2.7. Вища гімназія	34
2.8. Гурток самоосвіти.....	37
2.9. Мукачівська школа-інтернат	42
2.10. Іудейська освіта у Мукачеві	43
2.11. Перші спроби мадяризації.....	43
ВИСНОВКИ	51
РЕЗЮМЕ.....	53
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА І ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	54
ДОДАТКИ	62

TARTALOM

BEVEZETÉS	6
I.FEJEZET. A VÁROSI TÁRSADALOM SZERKEZETE ÉS MŰKÖDÉSE	
MUNKÁCSON AZ 1860–1890-ES ÉVEKBEN	7
1.1. Munkács nemzetiségi és felekezeti megoszlása az 1860–1890-es években.	7
1.2. A városban létrejövő társadalmi egyesületek szerepe	12
1.3. Hegyvidék páholy	16
1.4. Munkács lakosságának egészségügyi helyzete	17
II. FEJEZET. OKTATÁS MUNKÁCSON AZ 1860–1890-ES ÉVEKBEN.....	20
2.1. Az 1868-as népoktatási törvény előtti oktatás Munkácson.....	20
2.2. Az 1868. évi népoktatási törvény bevezetése	22
2.3. A munkácsi alreál-gimnázium története.....	25
2.4. Községi iskola Munkácson.....	29
2.5. Munkács faipari iskolája	30
2.6. Munkács polgári leányiskolája.....	32
2.7. Izraelita oktatás Munkácson	34
2.8. Főgimnázium.....	37
2.9. Önképző kör.....	42
2.10. Munkácsi internátus.....	43
2.11. Magyarosítási törekvések.....	43
ÖSSZEGZÉS	51
PE3IOME	53
FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK JEGYZÉKE	54
MELLÉKLET	62

BEVEZETÉS

Jelen dolgozat célja Munkács kulturális és társadalmi életének, valamint oktatási helyzetének bemutatása az 1860–1890-es években. A kutatás arra törekszik, hogy szakirodalmi források és a korszak sajtóorgánumai alapján átfogó képet nyújtson a város társadalmi struktúrájáról, valamint oktatási viszonyairól.

A szakdolgozat két fő fejezetből áll. Az első részben a város összetételének bemutatására kerül sor, különös tekintettel a nemzetiségi és vallási sokszínűsége, amely meghatározta a város kulturális arculatát. Mindemelett a szakirodalmi munkák segítségével ismertetem a városban szerveződő társulatokat, önképzőköröket és segélyező egyesületeket.

Az 1867-es kiegyezéssel létrejövő dualista állam célja egy polgári állam megteremtése volt, s ehhez az elsődleges feladata a műveltség kialakítása, az állampolgárok alapvető ismereteinek bővítése, az írás-olvasás elsajátíttatása, valamint a nemzeti identitás formálása, amelyet az oktatás fejlesztése révén kívánt elérni. E tekintetben a dolgozat jelentősebb tartalmi részében az 1868. évi népoktatási törvény és a magyar nyelvű oktatás bevezetésének helyi vonatkozásaival foglalkozom. A kutatás során elsősorban a város történetére vonatkozó szakirodalom került feldolgozásra. Alapvető forrásként szolgált Lehoczky Tivadar *Munkács város monográphiája* című munkája,¹ amely információgazdagsága révén jelentős támpontot nyújtott a dolgozat megírásához.

A szakirodalmi munkák mellett a dolgozat meghatározó része sajtókutatásra épül, ugyanakkor fontos forrásként szolgálnak az iskolaértékesítők, amelyek betekintést nyújtanak az oktatási intézmények működésébe.

A dolgozat szerkezetileg a következőket tartalmazza: bevezetés, két fejezet; terjedelmét tekintve 70 oldalból áll, továbbá 7 ábrát és 9 mellékletet foglal magában. A felhasznált irodalomlista 132 címegegyeséget tartalmaz. A kutatott időszakban működő sajtó közül a *Pesti Hírlap*, *Vasárnapi Ujság*, *Budapesti Szemle*, a helyi lapok közül *Munkács* vegyes tartalmú hírlap és a *Kárpátalja* című politikai és társadalmi hetilap, továbbá *Bereg* című orgánum került áttekintésre.

¹ LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monographiája II. kötet*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1998. II. köt.)

I. FEJEZET

A VÁROSI TÁRSADALOM SZERKEZETE ÉS MŰKÖDÉSE MUNKÁCSON AZ 1860–1890-ES ÉVEKBEN

1.1. Munkács nemzetiségi és felekezeti megoszlása az 1860–1890-es években

Az egykor a Schönborn család tulajdonában lévő munkács-szentmiklósi uradalom részét képező Munkács, a legsokszínűbb nemzetiséggel, kultúrával rendelkező Bereg vármegyei város. Természetföldrajzi vonatkozásban a történelmi Magyarország északkeleti részén helyezkedett el.² A település a vármegye legnépesebb városának számított. A lakosság létszámának közlése előtt fontos kiemelni a város fejlődésének sajátosságait. A település neve a magyar történelmi köztudatban a korábban stratégiai jelentőséggel bíró vár kapcsán ismert. Az évszázadok folyamán a település és a középkori eredetű vár számtalan főúri személynek volt a birtokában.³ Széles körben ismert, hogy a Rákóczi-szabadságharcban is fontos szerepet játszott.⁴

A 19. század első felére a grófi családoknak köszönhetően korszerűsítették a várost, az uradalom közlekedési viszonyai tekintetében útjavításokat hajtottak végre.⁵ Azonban látványos fejlődés csak a század második felében ment végbe: az utcákat aszfalttal borították és villannyal világították meg; új áruház, bank, bíróság, római katolikus templom és városháza épült. Mindezek mellett a Földművelésügyi Minisztérium és a határőrség is irodát nyitott a városban. A millennium évében Munkácson állami gimnázium, két bank működött.⁶

A kiegyezés előtti évek folyamán Lehoczky Tivadar adatai szerint 1851-ben 6752 fő, 1857-re 7385 fő⁷ volt a lakosság száma, amely fokozatosan emelkedett a kiegyezést követő időszakban. 1870-ben 8602 fő,⁸ 1880-ban 9644, ezt követően az 1891-es népszámlálás szerint a város lélekszáma 10 531 fő volt, amely a századfordulóra szintén emelkedett, így lett 1900-ra 13 640 fő.⁹

² SOLYMOSI József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben*. Doktori disszertáció. Budapest, 2009. 104. (Továbbiakban: SOLYMOSI 2009.)

³ Nagy Lajos magyar király, Zsigmond király; Hunyadiak, az erdélyi fejedelmek is birtokolták: Rákóczi Zsigmond, Bocskai István, Bethlen Gábor.

⁴ KÉSZ Barnabás: *„Egy földön, egy hazában”. Hon- és népismeret kárpátaljai fiataloknak*. Poli Print, Ungvár-Beregszász, 2009. 43.

⁵ BOTLIK 2001. 52.

⁶ VARGA Bálint: *Árpád a város fölött, Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Budapest, 2017. (Továbbiakban: VARGA 2017)

⁷ LEHOCZKY Tivadar: *Beregvármegye monographiája*. III. kötet. Különös rész. Pollacsek, Ungvár, 1881. 437. (Továbbiakban: LEHOCZKY 1881. III. kötet)

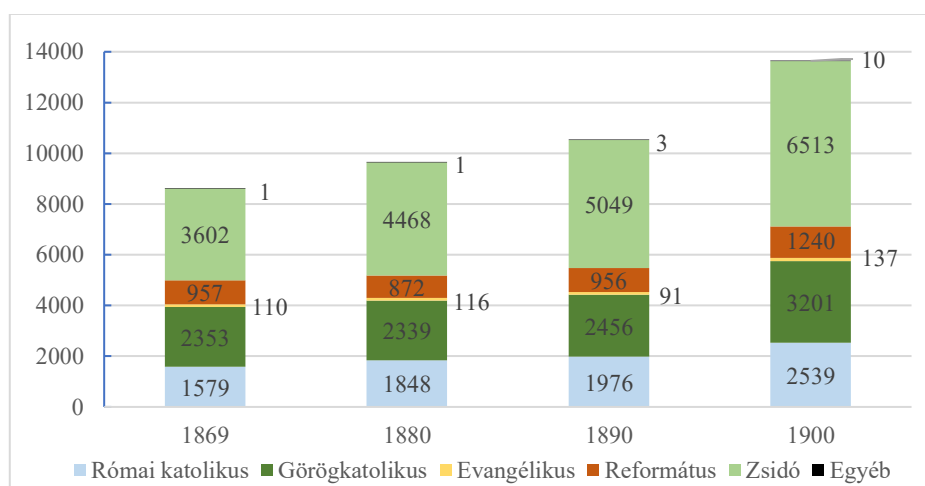
⁸ Uo. 437.

⁹ LEHOCZKY 1881. III. kötet. 437.

A városi lakosság felekezeti és nyelvi értelemben is sokszínűnek mondható, hiszen a városban magyarok, ruszinok, zsidók és németek éltek. A keresztény lakosság többsége a görögkatolikus felekezethez tartozott, a második legnagyobb felekezet a római katolikus volt, harmadik helyen pedig a protestáns egyházak közül a református vallást követők rendelkeztek nagyobb lélekszámmal. Megemlítendő továbbá a korszak folyamán fokozatosan növekvő, a társadalomban jelentős szerepet betöltő zsidóság is, akik az ortodox haszid ágat képviselték.¹⁰

Szorosan összefüggött a 19. század közepéig a felekezeti hovatartozás a beszélt nyelvvel. Beszélt nyelvek közé tartozott a magyar, a ruszin és a német. A görögkatolikusok többsége a ruszin nyelvet használta, a német pedig a zsidók anyanyelvének számított, de ők leginkább jiddisül beszéltek, emellett a római katolikusok kisebb aránya is a német nyelvet használta. A többségi nyelvet, a magyart, elsősorban a római katolikusok nagy része, a protestánsok, a görögkatolikusok, valamint a lélekszámban növekvő zsidó közösség beszélte.¹¹

1. sz. ábra. Munkács lakosságának felekezeti megoszlása 1869–1900 (fő)¹²

A város felekezeti megoszlásából kitűnik az izraelita közösség arányának jelentős növekedése, amely a vizsgált években folyamatosan emelkedett. A vallási megoszlás alapján a második helyet a görögkatolikusok foglalták el, míg a harmadik csoportot a római katolikus vallású lakosok töltötték be. A protestáns vallásúak tekintetében ingadozó volt a lakosság aránya.

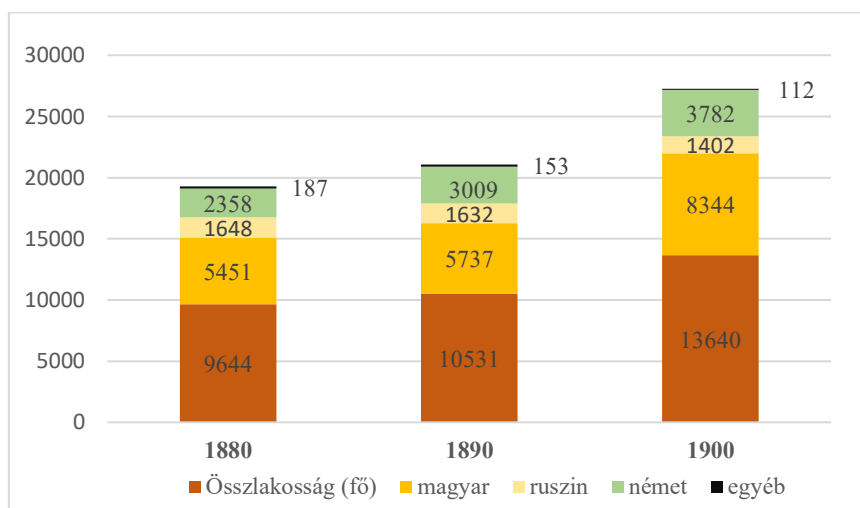
¹⁰ VARGA 2017.82.

¹¹ Uo.83.

¹² Uo.83.

A római katolikus felekezet 1869 és 1900 között 960 fővel, a református hitfelekezet 283 fővel, az izraelita felekezetük száma 2911 fővel növekedett. A görögkatolikus hívek száma bár 1869 és 1900 között 848 fővel gyarapodott, ugyanakkor növekedése nem volt egyenletes: 1880-ban visszaesés tapasztalható.

2. sz. ábra. Munkács lakosságának anyanyelvi megoszlása, 1869–1900 (fő)¹³

Anyanyelvi megoszlás tekintetében a századfordulóra a domináns magyar nyelvű lakosság 2893 fővel növekedett, a második helyet a német nyelvű lakosok 1424 fővel foglalták el, míg a ruszin nyelvű lakosok száma 246 fővel csökkent a vizsgált időszak alatt.

A 19. század közepén a római katolikusok egy része még magyarul, másik része németül beszélt; közülük 1880-ban a lakosság 13%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, míg 1900-ra ez az arány 9%-ra csökkent. A reformátusok magyar nyelvűek voltak, őket a nyelvváltás nem érintette.¹⁴

A 2. sz. ábrán bemutatott adatok szerint elmondható, hogy a város társadalmának jelentős hányadát – a magyar lakosságon kívül – a zsidó, német és ruszin lakosság tette ki. Meghatározó szerepük tekintetében elsősorban II. Rákóczi Ferenc leghűségesebb (*gens fidelissima*) népéről, a ruszin lakosságról kell említést tenni. A népcsoportot a kora újkori magyar szóhasználatban oroszoknak, latin és német nyelvű forrásokban ruténnek nevezték. Leginkább Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyék hegy- és síkvidéki területeit

¹³ VARGA 2017. 82.

¹⁴ Uo. 86.

népesítették be.¹⁵ A helyi hívek Munkácsi Görögkatolikus Egyház joghatósága alatt működő beregi főesperességhez tartoztak. A várost magába foglaló görögkatolikus egyházmegyét hivatalosan munkácsinak hívták, azonban a püspöki székhely 1780-tól Ungváron volt. A görögkatolikus társadalmi elit csupán az egyházközség papjaiból és a város melletti kolostor szerzeteseiből állt. Ebből adódóan nemzeti kultúrájuk és irodalmuk fejlesztésében nagy szerepet játszott az egyházi szervezet. Az egyházközség szegénysége miatt a plébánia összeomló félben állt, azonban a város pártfogója, a gróf Schönborn család¹⁶ adományaiból új templomot építettek fel 1859-ben, emellett mint kegyurak a papok számára is anyagi támogatást nyújtottak. A nemzeti ébredés hajnalán a ruszinok harcba szálltak a kulturális és nyelvhasználati jogaik érvényesítéséért. Az 1848-as áprilisi törvények a ruszin papságnak is lehetőséget nyújtottak a választásokon való részvételre. Azonban az egyik jelöltet, Hajdú Jeremos, munkácsi papot, a helyi római katolikus és református vallású lakosok megrágalmazták a tisztességtelen módszerek árán történő népképviselői pozíció elfoglalására tett kísérlete miatt. Többek között pánszlávizmus vádjával is megbélyegezték őt, amelynek hatására visszalépett a jelöléstől.¹⁷ Az 1850-es években voltak törekvések a ruszin érdekek érvényesítésére Adolf Dobránszky, az ungvári kerület későbbi referensének vezetésével. Tervei között szerepelt - a későbbiekben kérelmezte is az uralkodótól – a magyarországi ruszin területek Galíciához történő csatolását, emellett pedig egy ruszin autonóm kerület létrehozásának kezdeményezője is volt, amely végül nem valósult meg.¹⁸

A ruszin anyanyelvű férfiak fele napszámosként vagy munkásként kereste kenyerét az 1900-as évek elején. Földdel 11-en rendelkeztek és 18 személynek volt saját boltja vagy műhelye. A magát ruszin anyanyelvűnek valló személyek magasabb állami pozíciót nem töltöttek be. A városi közgyűlésekben alig akadt néhány görögkatolikus. A görögkatolikusok 59 %-a ruszinnak vallotta magát 1880-ban, magyar anyanyelvűnek pedig mindössze 40 %. Azonban ez az arány 1900-ra ellenkező irányba fordult (42 % ruszin, 57 % magyar).¹⁹ A

¹⁵ VÉGH Ferenc: *II. Rákóczi Ferenc és a „Gens fidelissima”: A ruszinok. Egy monográfia margójára.* In *A pécsi ruszisztika szolgálatában, Bebesi György 60 éves.* PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, Pécs, 2018, 237–238.

¹⁶ A Schönbornok a város életét erősen befolyásolta a városi élet. A család ugyan nem a városban élt, de a Bereg vármegye jelentős részét kitevő birtokuk révén a városi politikára komoly befolyást gyakorolt. Abban a tekintetben is, hogy a város többször is Schönborn-alkalmazottat küldött a képviselőházba. In: VARGA 2017.84.

¹⁷ MOLNÁR Ferenc: *A Bereg vármegyei görögkatolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában.* In: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében.* Szerk.: Fedinec Csilla – Szoták Szilveszter: Ballasi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013. 20. (Továbbiakban: MOLNÁR 2013.)

¹⁸ MOLNÁR Ferenc: *Fejezetek az északkelet-magyarországi ruszinok neoabszolutizmus kori történetéből.* In *Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete.* Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2021.70. (Továbbiakban: MOLNÁR 2021.)

¹⁹ VARGA 2017. 84.

földbirtokkal rendelkező, illetve az írni-olvasni tudó görögkatolikusok között magasabb volt a magyar anyanyelvűek aránya, azaz a gazdagabb és az iskolázottabb rétegek gyorsabban magyarosodtak, mint a szegényebb, kevésbé iskolázottak.²⁰

A németek letelepedése fokozatosan ment végbe Munkácson és a város környékén. A Schönbornok tudatosan és következetesen telepítették be a németeket; így népesedett be 1730-ban Kerepec, amelyből Felsőschönborn lett vagy Dávidháza, Beregleányfalva, Kucsova, Berezinka. A 19. század első éveiben is megnövekedett a bevándorlás intenzitása. Német iparosok vándoroltak be más vidékekről is, így többek között Galíciából. Hatásuk mindenütt észlelhetővé vált. Munkácson már 1746-ban a német kézművesek száma annyira megnövekedett, hogy Schönborn Jenő Ervin – a munkácsi-szentmiklósi uradalom birtokosa – úgy döntött, hogy felújíttatja velük a munkácsi várat. Szerepük és jelenlétük továbbá gazdasági okokra vezethető vissza. A bevándorlók magas szintű technikai, kulturális és erkölcsi értékrendet hoztak magukkal. Igyekeztek beilleszkedni az új környezetbe. Földműves és általános ismeretüknek, mentalitásuknak köszönhetően nemcsak lakóhelyük közösségének vezetőivé váltak, hanem tevékenyen részt vettek az uradalom gazdasági és társadalmi életében. Sőt, előfordult, hogy éppen a gazdasági életben betöltött tisztségek birtokában a telepések vezető körei fokozatosan vették át a városok igazgatását. A 18. század végén Munkácson már saját bírósággal is rendelkeztek.²¹

A város etnikai sokszínűségét a ruszin lakosság mellett jól példázza a zsidó közösség jelenléte is, amely szintén meghatározó szerepet játszott a helyi viszonyok alakulásában. A 18. századra tehető a beáramlásuk Északkelet-Magyarország területeire, amikor a Schönborn család a Rákóczi-birtokokra Galíciából származó zsidókat telepített le a kereskedelem fellendítése céljából. Anyakönyveztetésüket 1851-re kezdték el vezetni.²² A dualizmus korában a bevándorlásuk jelentősen csökkent, azonban a térségben élő népesség szaporulatát meghaladta a zsidó lakosság számának növekedése, amely arányszámuk megemelkedését is eredményezte.²³ Ezzel Északkelet-Magyarország legnagyobb zsidó közösségének adott otthont a város.²⁴ Az izraelita lakosok kiskereskedelembe, kézműiparban tevékenykedtek. Varga

²⁰ Uo. 86.

²¹ PAVLENKO, Georgij Vasziljevics: *A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században*. In *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Szerk.: NAGY Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 38. (Továbbiakban: PAVLENKO 1997.)

²² BOTLIK József: *Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján*. In *Turul – A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*. Szerk.: Ráczy György–Kovács Eleonóra. A Magyar Történelmi Társulat Szerkesztősége: Magyar Országos Levéltár. Budapest, 2012.25.

²³ BRAUN László: *A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása. In Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Monográfia. Főszerk.: Csatáry György. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász – Ungvár, 2021. 329.

²⁴ VARGA 2017. 85.

Bálint a városról írt munkájában említést tesz egy, a környezetét megfigyelő személyről, aki már 1860-ban azt állította, hogy a városban csupán egyetlen keresztény kereskedő van, az összes többi boltot zsidók működtetik.²⁵

A munkácsi zsidó lakosokat a tradíció jellemezte, ugyanis a város zsidó közösségének többsége haszid zsidó volt, amely a legkonzervatívabb hitközösségnek számított. Elutasították a modernitást, amely a haladást előmozdító magyar állam és a zsidóság közötti konfliktus alapjaként szolgált. Konfliktustényezőknek számított az 1894 óta kötelező polgári házasság megkötése, amelyet a zsidóság többsége figyelmen kívül hagyott, ezáltal a papíron „vadházasságban” élő zsidó párok aránya is igen magas volt. A legnagyobb mértékű konfliktus az oktatás kapcsán bontakozott ki. Az izraelita tankötelesek többsége nem látogatta a nyilvános iskolákat. Azon tanulók pedig, akik jelen voltak az elemi iskolák tanárai szerint nem tudtak figyelni a kialvatlanság miatt, ugyanis a haszid vallási vezetők ragaszkodtak ahhoz, hogy a fiúk reggelente elsőként a héderben²⁶ tanuljanak és onnan menjenek csak az elemi iskolába, majd délután szintén a Talmud tanulmányozásával foglalkozzanak a héderben.²⁷ Az izraelita hitközösség oktatására vonatkozó információk a dolgozat következő fejezetében kerülnek részletesebb tárgyalásra.

A konzervatív haszid közösség mellett azonban egy kisebb közösség, a modernitást képviselte. Reformpárti zsidónak számított Weisz Bernát sörgyáros, akinek célja a „maradi” Galíciából bevándorolt zsidóság magyarokká történő átformálása volt. A városi elit és a hatóság is támogatták a reformer zsidókat, mivel a vallási reformot összekötötték a nemzeti integrációba való részvétellel. Ugyanakkor a városban nem alakult ki neológ hitközösség.²⁸

2.2. A városban létrejövő társadalmi egyesületek szerepe

A dualizmus kori civil egyesületek Magyarország társadalmi modernizációjának egyik legfontosabb hordozói voltak. Az egyesületi élet nemcsak a közösségi részvétel új formáit kínálta, hanem hozzájárult a kulturális, szociális és gazdasági struktúrák átalakításához is. Az egyesületek keretében működő olvasóköri, dalárdák, jótékonysági- és ipar egyesületek a társadalmi integráció és a helyi identitás kialakításának eszközeivé váltak.

Munkács egyesületei felekezeti és szociális alapon jöttek létre. A városban létrejövő társulatok közül első sorban a munkácsi kaszinó méltó említésre. 1857-ban Román Ferenc, a

²⁵ Uo. 87.

²⁶ Héder – zsidó elemi iskola.

²⁷ VARGA 2017. 85.

²⁸ Uo. 90.

város ügyvédje dolgozta ki szabályait. A működési engedéllyel az egyesület elkezdte a társadalom előmozdító, kulturális tevékenységét. Bálokat, különböző rendezvényeket szervezett.²⁹ Az említett évben a tagjainak létszáma 125, majd 1861-ben 136 főre emelkedett.³⁰ A kaszinó elnöke Toborffy Antal, aki egyben a műkedvelő színtársulat működtetője is volt.³¹

Az egyesület tevékenységét nemcsak kulturális céljai, hanem az aktuális társadalmi eseményekhez való viszonya is jellemezte. Ezt demonstrálja a helyi sajtóban megjelent Erzsébet királyné halála kapcsán elrendelt gyásznapi kihirdetése is. A munkácsi kaszinó 1898. szeptember 12-én tartott ülésén Dr. Nuszer Lajos, a kaszinó akkori elnöke, Wittelsbach Erzsébet – közismertebb nevén Sisi –, magyar királyné tragikus és megrázó halálhírét közölte a kaszinótagokkal. Az elnök a nemzeti gyász lesújtó hatása alatt indítványozta a munkácsi kaszinó határtalan fájdalomának és őszinte részvételének kifejezését a belügyminisztérium felé. Az elnök továbbá felszólította a kaszinótagokat a 30 napig tartó fekete ruha-, és a bal karon alkalmazandó gyászjelvény (fekete karkötő) viselésére.³² Az alábbi példa is jól szemléltette az egyesület közösségi érzékenységét: Erzsébet királyné halálának gyásznapiját méltó módon megemlékezéssel tisztelték meg.

Munkács város kulturális életének szerves részét képezte a helyi színtársulat működése, bár létrejötté az 1880-as évekre tehető. A munkácsi lakosok körében megfogalmazódott az igény egy saját színház felállítására. Korábban szezonális társulatok látogatták a várost, akik a *Csillag szálló* nagytermét használták előadásaik bemutatására. Az előadások számának megnövekedése következtében felállításra került 1884-ben egy színügyi bizottság, amelynek elsőkörű feladata az anyagi javak megteremtése volt. Ennek eredményeként jött létre a Munkácsi Színügygyámolóító Egyesület. A munkácsi millenniumi ünnepségek keretében került sor a színház alapkövetételére a város központjában, az Árpád tér és Munkácsy Mihály szülőházának közelében. A színház alapkövének letétele volt a legjelentősebb városi millenárius program 1896. július 19-én. Az elkészült színház 500 ember befogadására volt alkalmas, a kész épület a villanyvilágítás megoldatlansága miatt évekig üresen állt.³³

A város kulturális életének egyik legkiemelkedőbb mozzanata kétségtelenül a millennium alkalmából rendezett ünnepségsorozat volt, amelyet érdemes részletesebben

²⁹ LATOR László, SOÓS Kálmán, S. BENEDEK András, UDVARI István, VÁRI Fábán László: *Kárpátaljai Minerva*, A humán tudományosság fóruma, I. kötet, 1. füzet, Minerva Műhely, Budapest–Beregszász, 1997. 63.

³⁰ *Politikai Ujdonságok*, 1866.02.07., 6. szám, 65.

³¹ SZABÓ Ignác: *Élet–s jellemrajzok*. In *Vasárnapi Ujság*, 1861.04.21. 16. sz. 194.

³² *Bereg*, 1898.09.18., 38. sz. 282.

³³ POPOVICS Béla: *Adalékok a Munkácsi Nemzeti Színház történetéhez*. In: *Kárpátalja*, IV. évfolyam, 48. szám, 2004.

ismertetni. Már 1889-től napirenden volt a honfoglalás megünneplése. Egy évvel később a város felállította a millenniumi bizottságot, amelyben nagy szerepet kapott Lehoczky Tivadar és a városi polgármester személye. A városban egyfajta készülődési láz bontakozott ki.³⁴ Látványos fejlődésen ment keresztül a város. Felépült az új városháza, a színház, az új római katolikus templom, az új kaszárnya, a királyi járásbíróház, több iskola, a főtérsor és elegáns házak sokasága. A város legmeghatározóbb eseménye az 1896. június 18-án, a millennium ünnepsorozat keretén belül Munkács váránál történő emlékoszlop felállítása volt. A munkácsi Turul-emlékmű egyike volt annak a hét millenniumi Turul-szobornak, amelyet a történelmi Magyarország különböző pontjain állítottak fel a honfoglalás emlékére.³⁵ A *Néptanítók lapja* is beszámolt az eseményről, és örömmel közölte, a magyarság nemzeti ünnepén a görögkatolikus ruszin ajkú lelkész részvételét is.³⁶

A város társadalmi szervezetei közül külön említést érdemel a műpártoló egyesület, amely a millennium idején már működő közösségként a helyi kulturális élet fejlesztésére törekedett. Az egyesület létrejött 1878-ra tehető, amellyel szorosan összekapcsolódik a már korábban működő dalárda, és lövész-egylet is. Elnöke Cserszky Antal volt. Céljaik között szerepelt a magyar nemzeti nyelv, a zene és a lövészet gyakorlása. A lövész egylet főlövésze Lehoczky Tivadar volt, és a polgári kezdeményezések eredményeként jött létre 1865-ben.³⁷ A legnagyobb társadalmi szervezetet a városban az 1871-ben létrejövő, 140 tagot számláló Segélyező Nőegylet jelentette, amelynek tagjait a város előkelő hölgyei alkották. Tevékenységük széleskörű volt, az 1873-as gazdasági válság idején 17 özvegynek és árvának nyújtottak segítyt. Különböző estélyeket szerveztek, a befolyt összeget pedig segítségnyújtás céljára használták fel. Ünnepeken csomagokat osztottak a szegény rászoruló családoknak, gyermekeknek.³⁸

Az ipar fejlesztését és a szegény iparosok segélyezését célként kitűző vegyes iparszövetkezet a városban 1876-ban hozta létre egyesületét. Munkácson továbbá fazekas-, gubás -, és takács társulatok is működtek 1878-tól.³⁹ Az ipar társulatokat tekintve a városban 1889 szeptemberében alapító gyűlést tartott a debreceni kerületi kamarához tartozó munkácsi ipartestület. Az akkor hozott alapszabályait a minisztérium jóváhagyta. A társulat az említett

³⁴ VARGA 2017. 94.

³⁵ BRAUN László: *A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai*. In *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Monográfia. Főszerk.: CSATÁRY György. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász – Ungvár, 2021. 364.

³⁶ *Néptanítók lapja*, 1896.07.23., 30. szám, 659.

³⁷ LEHOCZKY 1881. III. köt. 510.

³⁸ SZALAY István: *1872–1902. Harmincz év a Munkácsi Segélyező és Árvaházi Nőegyesület történetéből*. Időszaki jelentés, fennállásának XXX-ik évfordulójára alkalmából. Pannonia Könyvnyomda, Munkács, 1903. 78.

³⁹ FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*. Tratner–Károlyi nyomtatása, Pest, 1837. 57.

évben 279 tagot számlált. Zászlóját 1897-ben szentelte fel a római katolikus templomban.⁴⁰ A városban kiemelkedő helyet foglalt el a Munkácsi Népbank. Alapításának éve 1872. április 1-re tehető. Igazgatója Melcze Aurél volt. Emellett az említett évben kezdte el működését a munkácsi Hitel- és a Zálogkölcson Intézet, amelynek célja a szegényebb néprétegek és az iparosok olcsó kölcsönökkel történő támogatása volt.

A városban felekezetek által működtetett egyesületek is tevékenykedtek. Munkácson ilyen volt az 1845-ben megalapított római katolikus egyházközség éneklő társulata, vagy a 1873-ban létrejövő helvét hitvallású énekkar. Megemlítené továbbá a görögkatolikus temetkezési egylet. Az egyesületek célja a vallási szertartás, istentisztelet „díszítése”, az elszegényedett sorsú tagok megsegítése, illetve a különböző vallási ünnepeken, temetéseken történő éneklés.⁴¹

1873-ban működött az Izraelita Jótékony Kölcsönző Egylet, Magyarország Szent Korona Országai Vöröskereszt-egyletének fiókjá, Korcsolyázó Egylet, Önkéntes Tűzoltó Egylet, és a Chewra Kadischa.

A Chewra Kadischa létrejöttének története a 18. században keresendő, pontosabban 1768-ra tehető.⁴² Az egyesület magyar nyelvű fordítás szerint Szent Szövetséget jelent, feladatköre pedig a szegényebb zsidók megsegítésére, ingyenes orvosi ellátás biztosítására, temetés esetén az elhunyt személy őrzésére, mosdatására, és a felöltöztetésről történő gondoskodásra terjedt ki. A társulathoz csatlakozó kimondottan férfitagok két év eltelté után nyerhettek csak teljes jogú felvételt.⁴³ A zsidó közösség által számos egyesület működött még a városban. Ilyen volt például a Gemilat Chaszudim nevezetű kölcsönző egyesület, amely már 1846-tól kezdődően jelen volt a városban. A kedvezőtlen anyagi helyzetű elszegényedett iparosoknak és kiskereskedőknek a feladatköréhez tartozott a kamatmentes kölcsönök nyújtása kézi zálog fejében. Továbbá zsidó nőegyletet is működtettek, azonban a szervezet központja Beregszászon volt, ahová munkácsi nők és férfiak is csatlakozhattak. Feladatukhoz nemcsak a helybeli szegények támogatása tartozott, hanem a hitfelekezeti lányok és asszonyok számára „keresetképességét fejlesztő” intézményeket kívánt létrehozni. A munkácsi fiókjuk vezetője és működtetője Weisz Mózesné, a Chewra-elnök felesége volt.⁴⁴

⁴⁰ LEHOCZKY 1907. 327.

⁴¹ VARGHA Gyula: *Hivatalos Statisztikai közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Budapest, Atheaeum R. Társ. Könyvnyomdája, 1880. 52. (Továbbiakban: VARGHA 1880.)

⁴² LEHOCZKY 1881. II. köt. 92.

⁴³ BÁNYAI-FEDINEC-KOMORÓCZY 2013. 98.

⁴⁴ BÁNYAI-FEDINEC-KOMORÓCZY 2013. 98.

1. 3. Hegyvidék páholy

Az előző részben megismerhettük az egyesületek társadalmi és kulturális jelentőségét, azonban a legkorábbi szervezetté vált civil társulatok, amelyek egyfajta összekötő kapocsként funkcionáltak a középkor és a modernkor között a szabadkőműves páholyok voltak, amelyek a felvilágosodás eszméivel terjedtek el Nyugat-Európában.⁴⁵ A mai Kárpátalja területén egykor működő szabadkőműves páholyokat említő iratok között kiemelkedő az 1871-ben alakult beregszászi *Világosság* nevű páholy. A tagjai között található báró Perényi Zsigmond is, aki az egyesület főmesetere volt, emellett országgyűlési képviselők, fegyintézeti orvosok, földbirtokosok és ügyvédek is csatlakoztak a páholyhoz. Az első jelentősebb tevékenységüknek a beregszászi nőegylet megalapítása tekinthető. Az egyesület orvos tagjai a rászoruló betegeket ingyen kezelték.⁴⁶

A következő egyesület Ungváron alakult meg 1882-ben, tagjai Ungvár és környékéről érkező személyek voltak. Azonban, mivel a tagok gyakran áthágták a szigorú szabadkőműves szabályrendszert, a páholynak fel kellett oszlania. A fennálló állapotot egy hölgy, Hadik Barkóczy Ilona grófné páholytaggá történő felvétele is súlyosbította.⁴⁷

1902 decemberében *Hegyvidék* néven alakult meg Munkács első páholya. A páholy neve a földrajzi környezetre utalt.⁴⁸ Alapító „atyái” nyolc testvér volt. A szövetség 1903. február 28-án kezdte meg tevékenységét.⁴⁹ Az egyesület szándéknyilatkozatában a szabadkőműves eszmék megvalósítását, az erkölcsi haladást, a felvilágosodást és a művelődés terjesztését tűzték ki célul. A páholy főmesterévé Kohner Alfréd gazdálkodót választották, helyettese dr. Széll Kálmán lett. A polgármester: Cseh Lajos, majd Gáthy Zsigmond és a város vezető tisztségviselői csaknem valamennyien tagjai voltak a Hegyvidék páholynak. Ügyvédek, orvosok, gyárigazgatók és mindenféle foglalkozást űző polgárok léptek az egyre növekvő létszámú páholyba.⁵⁰

A páholy munkásságának központi tevékenysége a nemzeti eszme támogatása, erősítése volt. Segítették a helyi és országos népjóléti intézményeket, az Állami Gyermekmenhelyeket, az Országos Iparpártoló Szövetséget, megalapították a József Főherceg Szanatórium egyesület munkácsi fiókját. A rászorulóknak segítése fontos működési területük volt.

⁴⁵ HAHNER Péter: *A régi rend alkonya – Egyetemes történet 1648–1815*. Kronosz Könyvkiadó Kft, 2021.

⁴⁶ BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: *Kárpátalja szabadkőművességéről*. In Honismeret, 22. évf. 5. sz. (1994.) (Továbbiakban: BERÉNYI 1994)

⁴⁷ BERÉNYI 1994. 61.

⁴⁸ BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: *Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig* In Magyar Névtani Dolgozatok 114., Budapest, 1992

⁴⁹ *Kelet*, 1903.03.25., 3. szám, 89.

⁵⁰ Uo. 89.

Akárcsak más városokban, a munkácsi szabadkőművesek is ingyenes levesosztót és melegedőt alapítottak és tartottak fenn. Teaházat nyitottak a szegényebb néposztály részére és ezt ajánlották más vidéki páholyoknak is. A helyi lapokat, a *Munkács* és a *Munkácsi Hírlap* című orgánumokat a páholy tagjai szerkesztették és a legtöbbször ők is írták a cikkeiket.⁵¹

Az 1890-es évekre Munkács egyesületei adták a város kohézióját. A közelet szerves részét képezték erősítve a közösségi összetartozást, emellett kulturális, gazdasági, szociális funkciókat látva el.

1.4. Munkács lakosságának egészségügyi helyzete

A 19. század első felében a magyar egészségügy rendszerét a Mária Terézia által 1770-ben kiadott *Generale Normativum* határozta meg.⁵² A városi egészségügyi helyzet vizsgálata különös jelentőséggel bírt a 19. század második felében, amikor az urbanizáció gyorsuló üteme kihívások elé állította a közigazgatást és a közegészségügyet egyaránt. A sűrűsödő lakosság, az alapvető higiéniai feltételek hiányosságai mind hozzájárultak ahhoz, hogy az egészségügy fejlesztése a legsürgetőbb feladattá váljon.

Munkácson a 19. század közepéig nem működtek kórházak. A városban egy földszintes kórház kezdeményezője és egyben kivitelezője a helyi ügyvéd, Horváth Alajos volt, aki a saját költségén hozta létre a Bozsár-féle telken. A kórház főorvosa 1874-ben dr. Nuszer Lajos lett, aki tovább fejlesztette az intézetet és folyosóval látta el, illetve a kórház udvarán halottas házat is emelt. Kiemelendő az izraelita hitfelekezet tevékenysége is, hiszen 1881-ben egy emeletes kórházat építettek, amelyet a város polgármestere megvett tőlük. A betegek részére ekkor 30 ágyat helyeztek el az épületben. A belügyminiszter 1889. május 1-től felruházta az intézményt a közkórházi címmel. Létrehozásra került az első kórházi bizottság is, amelynek elnöke Jászay Antal uradalmi jogász volt.⁵³

Az egészségügyi állapotról elsősorban a korabeli sajtótermékek, valamint a különböző jelentések és beszámolók alapján alkothatunk képet, ezek túlnyomó többsége az 1880-as évektől kezdődően áll rendelkezésre. Így a korábbi idősokra vonatkozó ismereteink hiányosak. Az egészségügyi jelentésből kirajzolódik, hogy az 1880-as években a leggyakoribb megbetegedések a következők voltak: hagymáz (mai értelmezésben lázas betegség, amely

⁵¹ BEREÉNYI 1994. 114.

⁵² DANCs György: *Közegészségügy és orvosi eljárások az 1831-es kolerajárvány idején Bereg vármegyében*. In LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, 2018. 5. évf. 157–170.

⁵³ LEHOCZKY 1998. 312.

önkívülettel, a test tudatos irányításának elvesztésével járt), vörheny, azaz fertőző gyermekbetegség, amelynek kezdetleges tünetei között szerepelt a láz, hányás és torokfájás, majd pedig sűrűn pontozott vörös foltoszerű kiütések. Ez a fajta betegség először 1883-ban ütötte fel a fejét a városban, halálos áldozata is volt. Továbbá himlőt, kanyarót, légzőszervi bántalmakat is diagnosztizáltak az évben a lakosság körében. A tüdővészben elhunytak száma is elég magas volt (51 fő) az évben.⁵⁴A város egészségügyi személyzete két sebészből, hét szülésznőből, valamint két gyógyszerészből állt.⁵⁵

A sajtóelemzések alapján elmondható, hogy a város közegészségügyi állapota szörnyű képet festett. Az ügy orvoslása céljából a járványügyi bizottság feljelentést tett a városi köztisztaság hiánya miatt. E tekintetben a rendőrség szerepe jelentősnek bizonyult. A törvény értelmében feladata volt a kihágások megtorlása. Egyik intézkedési formaként a falragaszokon történő felhívásokat kell kiemelni, amelyet minden háztulajdonosnak kézbesítettek nyomtatott formában. A felhívás tartalmazta a lakóházakból és udvarokról történő hulladék eltávolítását. Ez azonban nem járt eredménnyel. Továbbra is a közegészségügyre és köztisztaságra a legnagyobb veszélyt a pöcegödrök, az árnyékszékek és a városi vágóhidak jelentették. Emellett a talajvíz szennyezettsége is a város legjelentősebb problémájának számított.⁵⁶ Jelentősebb változásra csupán a századfordulót követően került sor.⁵⁷

Az 1884-ben a városról elnevezett lapban közölt egészségügyi jelentésekben feltűnik az akkor már Nyugat-Európában megjelenő kolera járványról szóló cikk,⁵⁸ amely 1892-re Munkácsot is elérte. Az egészségügyi jelentések szerint a városban a katonaság és a zsidóság között több megbetegedés fordult elő.⁵⁹ Az országban tapasztalt súlyos állapotok fékezésére a belügyminiszter szigorú intézkedések végrehajtását rendelte el. Ezek kivitelezése céljából ellenőrző személyeket neveztek ki. Bereg vármegye területére dr. Buzinkay Gyula közegészségügyi felügyelőt és dr. Téry Ödönt küldték ki. Munkácson vezették be a legmesszemenőbb intézkedéseket.⁶⁰ Lehoczky Tivadar írásaiból megtudhatjuk, hogy járványkórházat hoztak létre a városban, amelynek az egykori *Vadkan* nevű uradalmi kocsmája, majd kaszárnya adott helyet. Az óvintézkedések az utcák-, vízelvezető árok tisztításában nyilvánultak meg. Fazekas Béla, a város rendőrkapitánya kiadott rendeletében sorolta fel a

⁵⁴ *Munkács*, 1885.03.12., 11. szám, 9.

⁵⁵ *Munkács*, 1885.04.02., 14. szám, 20.

⁵⁶ *Munkács*, 1885.04.09., 15. szám, 24.

⁵⁷ SZEMÁK–Neubauer Mária: *Urbanizációs folyamatok Munkácson a 19. század végén és a 20. század elején*. In Szabolcs–Szatmár–Beregi Levéltári Évkönyv XIX., Szerk.: GALAMBOS Sándor – KUJBUSNÉ Mecsei Éva Nyíregyháza, 2011. 307–317.

⁵⁸ *Munkács*, 1885.03.12., 11. szám, 9.

⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1893.08.22., 231. szám, 360.

⁶⁰ *Nemzet*, 1893.07.11., 3904. sz. s.p.

legcélszerűbb járvány elleni védekezési módokat és követelte azok alkalmazását. A terület tisztántartásának folyamata a munkaerő hiányában nehezen haladt, továbbá akadályt jelentett a „zugiskolák” zsúfoltsága, ahol a közösség egy része idegenkedett a tisztaságot célzó intézkedésektől.⁶¹

Az első fejezet alapján megállapítható, hogy Munkács társadalmi szerkezetét a felekezeti és nemzetiségi sokszínűség jellemezte, amelynek dinamikájában különösen a zsidó közösség egyre növekvő létszámának és szerepének fokozatos erősödése emelhető ki a vizsgált időszakban.

A korszak egyik meghatározó jelensége az egyesületi élet fellendülése volt, amely Munkácson az 1870-es évektől indul el igazán. A kaszinó, a segélyező nőegylet, a zsidó közösség által működtetett egyesület, a századforduló első éveiben létrejövő Hegyvidék páholy, mind a közösségi élet szervezésében, a város társadalmi, gazdasági és szociális fejlődéséhez érdemben járultak hozzá.

A város egészségügyi viszonyai – különösen a csatornázás hiányából, az elvezetetlen szennyvíz okozta szennyeződésekől fakadó problémák – komoly közegészségügyi kockázatot jelentettek. Érdemi javulás a századforduló idején figyelhető meg.

⁶¹ *Budapesti Hírlap*, 1892.08.11., 222. sz. 6.

II. FEJEZET

OKTATÁS MUNKÁCSON AZ 1860–1890-ES ÉVEKBEN

2.1. Az 1868-as népoktatási törvény előtti oktatás Munkácson

A kiegyezés előtti években Bereg vármegyében és az ország egyéb területein csak felekezeti iskolák működtek.⁶² A felekezeti plébániai oktatásról már a 16. századtól beszélhetünk, amelynek fontos pillére az egyházi életre való nevelés volt. A század második felében már más célok fogalmazódtak meg és a falusi plébániai iskolák népiskolákká alakultak. A népiskolák feladata már nem csak egyházi jellegű volt, hanem „...minél több fiú és lány egybegyűjtése a tanító vezetése alatt, aki nekik vallási és erkölcsi ismereteket nyújt, az egyházi énekeket gyakorolja velük; de a továbbtanulni szándékozó fiúknak az olvasást és írást is megtanítja.”⁶³

A 16. században kisiskolákban tanítottak olvasást, írást, számolást. Fő céljuk az alsóbb rétegek gyermekeinek kötelességeik elvégzésére történő tanítás, vallási-erkölcsi nevelés. Az elemi ismeretek elsajátítására a városokban nagyobb volt az igény, hiszen a városi élet megkívánta azt. A városban tanuló ifjak jobb anyagi lehetőséggel és nagyobb igényű szülőkkel rendelkeztek, ezért sokkal jobb oktatást kaptak, műveltebb tanítót tudtak eltartani, mint a falvakban.⁶⁴

A fennmaradt forrásokban a tanítót „*ludi magister*”, magyarul „*iskolamester*” névvel illették. Ezeket a személyeket felmentették a jobbágyterhektől, emellett katonának sem vihatték őket, a jövedelmüket, járandóságukat és telket a községtől kaptak. Feletteseik az egyház előljárói voltak, mivel elsődleges feladatuk a kántorság, melyhez szorosan tartozott a gyermekekkel való foglalkozás.⁶⁵

A reformáció előtt Munkácson a helyi viszonyoknak megfelelően, szerény körülmények között „*ludmagister*” – olvashatjuk Lehoczky Tivadar munkájában – foglalkozott a tanulókkal. Az első 16. századból fennmaradt tanítóról tett említésről olvashatunk: „*A munkácsi tanítóra nézve megjegyeztetett az 1613-ki urbáriumban, hogy a várból egy hizott sertést kap s hogy a szarkahegyi bortized annak előtte neki járt*”.⁶⁶

⁶² POLYÁK Mariann: *Munkácsi felekezetek*. In.: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, Nyíregyháza, 2012. 201. (Továbbiakban: POLYÁK 2012.)

⁶³ POLYÁK Mariann: *Görög katolikus és állami elemi népiskolák Bereg vármegyében a dualizmus elején*, Doktori (PhD) értekezés, Piliscsaba, 2013. 31. (Továbbiakban: POLYÁK 2013)

⁶⁴ POLYÁK 2013. 32.

⁶⁵ Uo. 32.

⁶⁶ LEHOCZKY 1881. II. Kötet. 94.

Mária Terézia a 18. század második felétől új alapelvekre helyezte az oktatást. Meghatározó intézkedései között szerepelt az oktatás állami felügyelet alá vonása, viszont az iskolák továbbra is felekezeti fenntartásúak voltak. A korszakra végeredményben háromféle kisiskola fejlődött ki az elemi fokú képzésben: egyszerű falusi elemi iskola (*schola trivialis* vagy *vernacula*); igényesebb mezővárosi, ún. nemzeti iskola (*schola nationalis*); több tanítós városi normaiskola (*schola capitalis*).⁶⁷

Munkácson a 18. században mind a három felekezet: a protestáns, a görög- és a római katolikus, egyaránt működtetett iskolát. A város görögkatolikus felekezetéhez az 1747-es összeírások szerint 60 család tartozott. A felekezet elemi iskolájának felállítása 1748-ra tehető, Olsavszky Mihály püspök, munkácsi vikárius kezdeményezésére. Az 1792-es összeírásokból már megtudható a tanulók nevei, származásuk, koruk, és nyelvismeretük is. Emellett az iskola típusát is meghatározták. A munkácsi iskolát a *nationalis* iskolatípusba sorolták, amely kiemelt anyanyelvi iskolát, –a korábban már említett– elemi oktatás egyik formáját jelentette. Az ilyen típusú intézményeket az 1856-os összeírások szerint *schola elementarisnak* hívták, míg 1862-ben 4 osztályos fiú elemi és két osztályos leány eleminek nevezték.⁶⁸

A Helytartótanács⁶⁹ rendelete értelmében 1845-ben az elemi iskolákat két részre: alsó elemire és felső elemire osztották. Az előbbi két évfolyam, míg az utóbbi három osztály elvégzését jelentette. Továbbá a tananyag mindenki számára azonos volt, azokon a területeken, ahol a nemzetiségek többséget élveztek magyart is tanítottak az anyanyelv mellett.⁷⁰ Az 1855-ben kiadott rendelet szintén kétfajta elemi iskolatípust határozott meg: alelemit és főelemit. Az alelemi három osztályos volt, míg az utóbbi négyosztályos, amihez reáliskolákat csatoltak. Főeleminek a városi elemi iskolát nevezték.⁷¹

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc előtt és után a leánygyermek elemi oktatásával a felekezetek tanítói foglalkoztak. Az 1850-es években egyre inkább felmerült az igény a munkácsi lakosok körében egy leánynevelde felállítására, ahol a leányok nyelveket és kézműves tevékenységeket (hímzés, varrás, kötés) sajátíthatnának el. Ezen igények megvalósítására Rudolf Pál, a helyi katolikus lelkész 1859 szeptemberében megállapodott Tabódy Pál megyefőnökkkel és Haas Mihály szatmári püspökkel, hogy a város anyagi támogatás

⁶⁷ POLYÁK 2013. 40.

⁶⁸ POLYÁK 2012. 202.

⁶⁹ A Magyar Királyi Helytartótanács - felállításáról az 1722–23. évi országgyűlés intézkedett, tényleges működését azonban csak a következő évben, 1724-ben kezdte meg. Magyarország legfelső kormányzati szerveként működött egészen 1848-ig.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ PUKÁNSZKY Béla –NÉMETH András: *Neveléstörténet, Pedagógia és iskoláztatás 1867–1919 között*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt, Budapest, 1996. (Továbbiakban: PUKÁNSZKY –NÉMETH 1996)

nyújtásával és a helyi apácák közreműködésével leánynevelde hoznak létre. Így 1859. november 19-én a páli szent Vince rendű apácák hozzájárulásával megnyílt a leánynevelde. Az iskola nem határozta meg felekezeti jellegét. Ekkor a város szerepe annyiban nyilvánult meg, hogy a tandíjhoz a szükséges pótkiadást fedezte, illetve olcsó bérért egy iskola építésére alkalmas területet adott. 1864-től az intézmény igazgatónője és egyben tanítója Orosz Teodóra, akinek a vezetése alatt három apáca tanított. A leányiskolát 1870-ben *községi tanintézetnek* nyilvánították a többi elemi iskolával együtt. A tanítás nyelve a magyar és német volt.⁷² 1869-ben a helyi görögkatolikus hitközség is szervezett egy leányiskolát.⁷³

A kétközpontú állam létrejöttével a magyarországi oktatási rendszer jelentős átalakuláson ment keresztül. A továbbiakban az 1868. évi népoktatási törvény létrejöttének fontosabb pontjai kerülnek áttekintésre Munkács oktatásának tükrében.

2.2 Az 1868. évi népoktatási törvény bevezetése

Az 1867-es kiegyezés megkötését követően a legfontosabb feladat a stabilitás megteremtése volt. Így az önkormányzati önállóság révén és a gazdasági fejlődés elérése mellett a műveltség kialakítása, a teljes értékű polgárokká történő formálás jelentős szerepet kapott. Az Osztrák-Magyar Monarchiát, de leginkább a Magyar Királyságot soknemzetiségű, különféle kultúrájú, eltérő műveltségi színvonalon álló népesség alkotta. Azonban ezen sokszínűség negatívumaként szolgált az írni-olvasni nem tudók nagy aránya miatt, amely komoly problémákat okozott.⁷⁴

Az országban tapasztalt elmaradottság orvoslására az Andrássy-kormány által kinevezett kultuszminiszter, Eötvös József keresett megoldásokat. Az oktatásügyi miniszter által képviselt demokratikus és modern oktatáspolitikai eszmények rendszerbe foglalása, majd hivatalos törvénnyé tételeként ismert az 1868. évi XXXVIII. számú népoktatási törvény, amely magába foglalta az elemi népiskolák felállítását, rendelkezett az oktatás nyelvéről, az iskolák igazgatásáról és az egyházi iskolák állami felügyeletéről. Mindezek mellett a törvény azon része a legfontosabb, amely kötelezte 6–12, illetve az ismétlő iskolákkal együtt a 15 éves korig terjedő általános tankötelezettséget, valamint a modern magyar népoktatásügy alapjainak megteremtését.⁷⁵

⁷² LEHOCZKY 1998. II. köt. 169.

⁷³ Uo.

⁷⁴ T. KISS Tamás: *A dualizmus kori Magyarország kultúrpolitikai problémája: Az analfabetizmus*, Szín 17. évf. 2. sz. (2012. április) In: https://epa.oszk.hu/01300/01306/00116/pdf/EPA01306_Szin_2012_17_02_aprilis_025-044.pdf [Letöltés ideje: 2025.04.23.]

⁷⁵ SZARKA László: *A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai*. In: Modernizáció és magyarosítás; Korunk – 3.évfolyam, 18.évf. 12. sz. s.p. (2007. december)

Az oktatás a tanulók anyanyelvén történt, amely a nemzetiségi iskolákra tekintve is érvényes volt. Az egyházak az intézményfenntartók között megőrizhették domináns helyzetüket, azonban a törvény jogot formált az államnak, a községeknek, továbbá a jogi-, és magánszemélyeknek az iskolák felállítására.⁷⁶ Elkezdődött tehát a népiskolák közigazgatási szervezetének kiépítése, iskolai hatóságok létrehozása. Az új tanfelügyelők kinevezését és teendőit rendeletben fogalmazták meg. Az új iskolák felállítása mellett iskolaszékek létrehozására is sor került, amely kilenc tagból állt. Tagjai között szerepelt a helyi lelkész, tanító, helységi képviselők, továbbá az oktatáshoz értő személyek. Feladatuk a helyi népiskola felügyelete volt, viszont emellett állami felügyeleti rendszer is működött.⁷⁷

Bereg vármegyében a tanfelügyelőség felállítására 1869-ben került sor. Ekkor nevezték ki Zsarnai Imrét a Bereg és Ung vármegyék tankerületének tanfelügyelőjévé. A törvény alapján két tanfelügyelő is működhetett a megyében, abban az esetben, ha az adott területen 300-nál nagyobb volt a közösség száma, továbbá segéd alkalmazását is engedélyezték. Zsarnai Imrének is volt segédje, aki majd tanfelügyelő is lesz, Talapkovics Emil, ungvári tanítóképezdei tanár. Az említett tanfelügyelő segédje Fischer (Halász) Ferenc volt, akit 1876-ban beregi tanfelügyelővé tettek meg.⁷⁸

Az Ung-Bereg megyei tanfelügyelőségen 1870-ben megszervezték a tankerületi iskolatanácsot. A tanács oktatásihatóság szerepkört töltött be és feladata között szerepelt a negyedévenkénti gyűlés és az évente történő jelentések küldése a tankerület tanügyi helyzetéről. A jelentéseket a megyének továbbították, majd felterjesztették a miniszterhez.⁷⁹ Ezt követően minden vármegyében 1876-tól külön tankerületeket állítottak fel, ennek eredményeképp létrejött az önálló Bereg megyei tankerület Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével.⁸⁰

A népoktatási törvény értelmében a korábban három-, négy és öt osztályos elemi iskolákat hatosztályos elemi népiskolára terjesztették ki (mindennapos és ismétlő iskola), valamint felsőnépiskolát, polgári iskolát és tanítóképzőt hoztak létre. A rendelkezés szerint a

⁷⁶ MANN Miklós: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus első évtizedeiben. In Iskolakultúra, 1993. 3. szám. 15–16., 78–86. (Továbbiakban: MANN 1993.)

⁷⁷ Állami tanfelügyelők, akik az állami-községi és a felekezeti népiskolákat ellenőrizték. Vö. *Magyar iskoláztatás története a 19–20. században*. Szerk.: PUKÁNSZKY Béla – NÓBIK Attila. 2013. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/index.html. [Letöltés ideje: 2025.01.17.] (Továbbiakban: PUKÁNSZKY–NÓBIK 2013)

⁷⁸ LEHOCZKY 1881. II. köt. 117.

⁷⁹ POLYÁK 2013. 68.

⁸⁰ Uo. 71.

városokban az elemi iskolák minden osztálya számára külön tanítót alkalmaztak, míg a falvakban egy tanító oktatta a hat osztály tanulóit.⁸¹

Az elemi iskola egyet jelentett a mindennapos iskolával, ahová a tanulók 6–12 éves korukban jártak. Az alapismeretek elsajátítása kapott figyelmet, mint az írás, olvasás, számolás. A hat év végeztével az ismétlőiskola választása egy opció lehetett azoknak a fiataloknak, akik nem szerették volna tovább folytatni tanulmányaikat. Az ismétlőiskolában 12-től – 15 éves korukig tanultak a diákok. Az oktatás nem terjedt ki a hét napjaira, és a nevéből adódóan, az elemi népiskolában tanult tananyagok átismétléséből állt. Általában a kötelező tanítási idő évszaknak megfelelően változott, nyáron kettő, télen pedig öt óra volt kötelező.⁸²

A népiskolák felállítását követően a polgári iskolák létrehozása kapott figyelmet, ahol a fiúknak hat-, a lányoknak pedig négyosztályos képzést indítottak. Azok a gyerekek nyerhettek felvételt a polgári iskolákban, akik elvégezték a népiskola első négy osztályát. Általában a nagyobb községekben működtették a polgári iskolákat.⁸³

Eötvös József vallás- és oktatásügyi kultuszminiszter halála után Trefort Ágoston folytatta az oktatási szervezet kiépítését. Szerepet vállalt a közép- és felsőoktatás modernizálásában, továbbá az ipari szakoktatásban is újításokat rendelt el. A tanoncoknak egy iparos mellett kellett dolgozniuk és egyben tanulniuk. Az ipariskolába történő felvételhez szükség volt a 12. életév betöltésére, illetve a polgári vagy a felső népiskola második - és az elemi iskola hatodik osztályának a befejezésére. Az 1870-es években kezdődött el a felső-ipariskolák szervezése.⁸⁴

Wlassics Gyula kultuszministersége alatt előtérbe került az állami iskolák létesítése, amely az ún. „millenniumi iskolaakció” keretében valósult meg. Az iskolák többségét a nemzetiségek lakta területekre helyezték.⁸⁵ A program eredményesnek bizonyult, hiszen az 1899/1900-as tanévre az állami elemi iskolák száma 1539-re emelkedett. Az 1905-ben kiadott tanterv a tudományos ismeretek nyújtása helyett a tanulók életre történő felkészítését helyezte előtérbe.⁸⁶

⁸¹ KATUS László: *Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára*. In Regio, 1993. 4. évfolyam, 1–4. szám. 121–122.

⁸² MÜLLER Ildikó: *Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában*. In: Sic Itur ad Astra A 2000. 3. sz. 131–204, https://epa.oszk.hu/01000/01019/00031/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_2000_03_131-204.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁸³ PUKÁNSZKY – NÓBIK 2013. s.p.

⁸⁴ JANÁK – HAGYMÁDY 2020. 203.

⁸⁵ LÁSZLÓ Gézőné: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Doktori Disszertáció, Budapest, 2013. 31.

⁸⁶ KOLLEGA Tarsoly István: *V. Kötet Tudomány 2. Társadalomtudományok, Oktatásügy a századforduló körüli évektől a trianoni békeszerződésig*. In: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1354.html>

A századfordulóval egyre inkább előtérbe került a magyar nyelv oktatásának erősítése. Az 1879. évi törvény még nem követelte meg a magyar nyelv kizárólagos használatát, mégis az állami iskolák terjedése és a felekezeti iskolák feletti kontroll megerősödése lehetővé tette a nem magyar anyanyelvű tanulók egyre nagyobb arányú magyar nyelvű tanulását. A magyarosítás tetőfokát az Apponyi Albert gróf kultuszminiszter tevékenysége alatt elfogadott törvénycsomag jelentette, „hírhedt” nevén Lex-Apponyi.⁸⁷ A jogszabály értelmében kéttannyelvűvé alakította át a magyarországi nemzetiségi iskolákat azáltal, hogy előírta az úgynevezett „hazafias tárgyak”, a történelem, földrajz, állampolgári ismeretek magyar nyelven való oktatását. Az oktatás eredményeképpen elvárta, „*hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam befejeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni*”.⁸⁸

2.3. A munkácsi alreál-gimnázium története

A dualizmus előtti időszakban, a város elemi szintű oktatásában az egyházak játszottak fontos szerepet. Munkácson a 18. században voltak kezdeményezések egy gimnázium felállítására. A létrehozásának gondolatát gróf Schönborn Ferenc György főpap vetette fel 1735-ben a tanügy fejlesztésének lehetőségével, azonban nem járt sikerrel. Az elkövetkezendő harminc évre az elképzelés új lendületet kapott, amikor is gróf Schönborn Ervin Jenő⁸⁹ felajánlásokat tett egy gimnázium létrehozására. Azonban mindez eredménytelen volt. Az iskola létrehozására tett újabb kísérletek 1790-ben kezdődtek, amikor a helyi szerzetesrendek is felajánlották tanítói közreműködésüket, és a Helytartótanács engedélyt adott az iskola megalapítására. A kezdeti időszakban a tanintézet sok nehézségbe ütközött, főként anyagi források és megfelelő tanári kar hiányában szintén elakadt a szervezési folyamat. Az államvezetés is mutatott némi támogató szándékot 1828-ban, azonban az iskolaszervezés ügyét nem karolta fel kellő hatékonysággal. Az említett időszakban egyedül a görögkatolikus és református elemi iskolában folyt kiegészítő oktatás alsóbb gimnáziumi tantárgyakból, rendszertelen keretek között. A gimnázium

⁸⁷ MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és oktatáspolitikai koncepciók Magyarországon 1867-1944*. Szerk.: Sasfi Csaba, Iskola és társadalom, A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997. 200–201.

⁸⁸ BRAUN László: *A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai*. In Kárpátalja története örökség és kihívások, Monográfia, II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász-Ungvár, 2021. 327.

⁸⁹ Schönborn Ervin Jenő (1727. jan. 27. – 1801. júl. 25.) – gróf, tanácsos, asztalnok, aranygyapjas vitéz, Schönborn Rudolf Ferenc gróf unokaöccse. Kiváló nevelést kapott, jelentősen gyarapította a családi birtokot, többek között megszerezte a munkácsi uradalmat, amelyet eredetileg nagybátyja kapott adományként VI. Károlytól. Bár a királyi kincstár 1788-ban visszavette, az 1791. országgyűlés véglegesen a család tulajdonában hagyta. Munkácson több fejlesztést kezdeményezett: harisnyaszövőgyárat, méntelepet alapított, valamint 1782-ben saját költségén hidat építtetett a Latorca folyón. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1893.

létrehozása tekintetében csak 1837-ben történt előrelépés, amikor Petcz Károly⁹⁰ egykori uradalmi mérnök, saját házában, akkor, hat osztályú „*magánintézetet*” hozott létre, ahol grammatikát tanított. Ezzel ismét életre hívva a gimnáziumi oktatást Munkácson. A szülői elégedettség eredményeképpen előtérbe került a magánintézet nyilvánossá tétele.⁹¹ Társadalmi összefogással és Gróf Schönborn Ferenc anyagi támogatása révén 1843 júniusában letették az iskola alapkövét, azonban a munkálatok 1846-ig stagnáltak. A forradalom után az épület az orosz katonák tulajdonába került és kórházként funkcionált. Ezt követően 1855-től az épület a főelemi iskola helyiségéül szolgált egészen 1865-ig. Az intézmény fenntartása jelentős részben a város és a helyi közösség anyagi hozzájárulásával történt.⁹²

A gimnázium hivatalos megnyitójára 1865. október 15-én került sor három osztállyal, valláskülönbség nélkül. Három tanár vállalta el a tanítást: Hrabovszky István, Valkovszky Miklós, Gyertyánosi Csókás György. Nyilvánossági jogot ekkor az intézmény még nem nyert, azonban négy osztályúvá bővült az évek során.⁹³ A félévi vizsgák az ungvári gimnáziumból érkező tanárok jelenlétében folytak.⁹⁴

A kiegyezést követő években a Bereg vármegyei iskolaügyi bizottmány nevében Freyseysen Gyula, a megye küldöttségi elnöke, a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kérelmezte a négyosztályos gimnázium nyilvántartási jogát, amelyet 1868. június 30-án pozitívan bíráltak el. A gimnázium igazgatója Hrabár Mihály⁹⁵ lett.⁹⁶ Érdekesség, hogy a helyi ruszinság is 1868-ban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldött beadványukban kérelmezte egy két tanítási nyelvű, magyar-ruszin négy osztályos gimnázium létrehozását, amely a polgárosodásukat segíthette volna elő, azonban kíváncsiuk csak 1873-ban teljesült.⁹⁷

Az intézmény történetének ismertetését követően a gimnázium működésének iskolaértésítőkből származó leglényegesebb információi kerülnek bemutatásra. Az oktatási intézetbe felvételizőket – az első iskolaértésítő szerint – felvételi vizsga teljesítésére kötelezték.

⁹⁰ Petcz Károly - Munkács uradalmi főmérnöke, magániskola működtetője 1837-ben. Ld. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium története*. Grünstein és Kozma J. Könyvnyomdája, Munkács, 1895. 20.

⁹¹ KTÁL. Fond 1589, op. 2, od. zb. 3476. f. 10–12.

⁹² *A Munkácsi vallás-különbség nélküli alreál-gymnázium első értesítője 1868–69. tanévről*. 6. (Továbbiakban: Munkácsi Alreál-gimnázium értesítője 1868.)

⁹³ *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium és a vele kapcsolatos Állami Internátus értesítője az 1915–16. tanévről*, Közli az igazgatóság, Munkácson, Nyomtatott Grünstein Mór Könyvnyomdájában, 1916. 6. (Továbbiakban: Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1916.)

⁹⁴ KTÁL. Fond 1589, Op. 2, Od. zb. 3476. f. 10–12.

⁹⁵ HRABÁR Mihály – főgimnáziumi tanár, született 1841. december 6-án, Munkácson (Beregms.). 1867-től az Ungvári katolikus főgimnázium helyettes tanára, 1868-tól pedig rendes tanár volt a Munkácsi Állami Főgimnáziumban, 1868–75-ig igazgató is volt, azonban a tisztétől fölmentését kérte. 1891. ápr. 23-án halt meg Munkácson. In Munkácsi Főgimnázium értesítő 1891., 52.

⁹⁶ KTÁL. Fond 1589, Op. 2, Od. zb. 3476. f. 10–12.

⁹⁷ MOLNÁR 2019. 207.

A vizsga tárgyáról és az egyéb szükséges felvételi eljárásokról az értesítő nem nyújt tájékoztatást.⁹⁸ Az 1872–73-as tanév értesítőjében, azonban feltüntetésre került elsősorban a felvételi szabályzat, amely meghatározta, hogy az oktatási intézet első osztályába azon tanulók nyerhettek felvételt, akik betöltötték elsősorban a kilencedik életévüket, vagy annál idősebbek voltak, folyékonyan olvastak, tudtak ezerig számolni, a nyelvtanból az alaktan főbb részeinek, az egyszerű-, bővített- és összetett mondatoknak ismeretében jártasnak számítottak. Az intézménybe történő felvétel csakis szülői-, esetlegesen gyám jelenlétében zajlott.⁹⁹

A felsőbb osztályokba történő felvétel a jelentkezők számára az utolsó évfolyam sikeres teljesítését igazoló bizonyítvány felmutatásához volt kötve. Azok a jelentkezők, akiknek bizonyítványa nem felt meg az intézmény elvárásainak, indokolt volt a felvételi vizsga letétele.¹⁰⁰ A tantárgyak között szerepelt a hittan, földrajz, mennyiségtan, történelem, „oroszl” (értsd: ruszin) -, német és latin nyelvek, illetve rajzot és szépirászatot is oktatattak.¹⁰¹ Minden tanulóra kiterjedt a tandíjfizetés, amelyet a tandíjkezelő tanárnak két részletben fizettek (november - és április közepén) a diákok. Más intézetből érkező tanulókra is az említett eljárás volt érvényben. A szegény és kiemelkedő eredményeket elérő tanulók tandíjmentességet élveztek. A tandíjmentesség igénybevételére a tanulók a községi előjárók által kiállított és a helyi lelkész aláírásával hitelesített szegénységi- és iskolai bizonyítvány felmutatásával a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz fordulhattak.¹⁰²

A magántanulóknak írásban és szóban is nyilvános vizsgát kellett tenni. A nyilvános számadás magába foglalta a tanfelügyelő, illetve a tanulók szüleinek jelenlétét. A magántanulók az iskola igazgatójánál jelentkezhettek a vizsgára. Azok a magántanulók, akik nem jelentkeztek a vizsga letételére, kötelesek voltak a község és lelkész által kiállított hiteles bizonyítvánnyal igazolni az előző tanév folyamán történő magánoktatásban való részvételt.¹⁰³ Az évi vizsgák során az előírt tantárgyakat nem teljesített vagy másodrendű osztályzatot kapott tanulókat osztály ismétlésére kötelezték.¹⁰⁴

Az 1873-as iskolaértesítóből megtudhatjuk azt, hogy a reál-gimnázium tanítási nyelve a magyar. Az I. és a II. osztályban a ruszin ajkú tanulókat figyelembe véve, segítő nyelvként a ruszin nyelvet is alkalmazták, ami rendkívüli tárgynak számított.¹⁰⁵

⁹⁸ Munkácsi Alreál-gimnázium értesítője 1870. 6.

⁹⁹ Uo. 6.

¹⁰⁰ Munkácsi Alreál-gimnázium értesítője 1873.

¹⁰¹ Munkácsi Alreál-gimnázium értesítője 1875. 16.

¹⁰² *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reál-Gymnasium értesítvénye az 1872–73. tanévre*, Munkács, Nyomtatott Blayer Pinkász Könyvnyomdájában, 1873. (Továbbiakban: Munkácsi Állami Gimnázium értesítője 1873.)

¹⁰³ *Bereg*, 1877.06.08. 4. évfolyam, 22. szám 87.

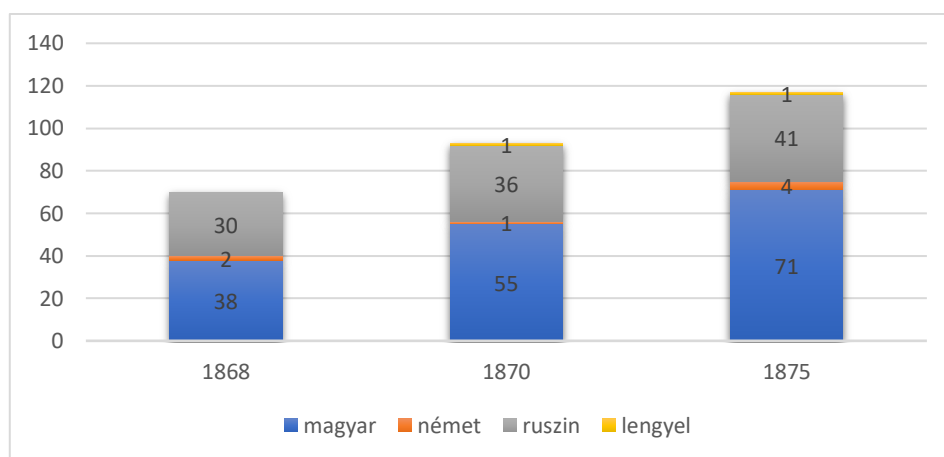
¹⁰⁴ Munkácsi Állami Gimnázium értesítője 1873. 30.

¹⁰⁵ Munkácsi Állami Gimnázium értesítője 1874. 14.

A tanulók száma az évek során folyamatosan növekedett. Az 1874-es iskolai értesítőben Hrabár Mihály igazgató közhírré tette a tanulók és szülők számára a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kibocsájtott nyilatkozatot, amelyben ígéretet tett a gimnázium főgimnáziummá történő átalakítására, bővítésére.¹⁰⁶ Arra is buzdította továbbá az igazgató a tanulókat, hogy ne keressenek fel újabb intézetet a gimnázium befejezése után, hanem működjenek közre és maradjanak továbbra is a főgimnáziummá alakított intézmény törzstanulói.¹⁰⁷

A dolgozat következő pontjában bővebb információt nyújtunk a főgimnáziummá történő alakításról. Az említett év márciusában a reálgimnázium igazgatója Fankovics Sándor lett.¹⁰⁸ A következő ábrán az alreál gimnázium nemzetiségi eloszlását láthatjuk az iskolai értesítők alapján.

3. sz. ábra. A tanulók nemzetiségi megoszlása (fő)¹⁰⁹

A nemzetiségi eloszlás vizsgálata alapján megállapítható, hogy a tanulók körében a legnagyobb arányt egyértelműen a magyar nemzetiségűek alkották, őket követték a ruszin tanulók, míg a harmadik helyet a német nemzetiségű tanulók foglalták el.

1875-től, az állami gimnáziumi rang megszerzésével az értesítők statisztikáiban nem található nemzetiségi feloszlás, csak a beszélt nyelv alapján kategorizálták a tanulókat. Ebből adódóan a továbbiakban a tanulókat a beszélt nyelvük alapján vizsgáltam.

¹⁰⁶ Uo. 16.

¹⁰⁷ Munkácsi Állami Gimnázium értesítője 1875. 16.

¹⁰⁸ Uo. 17.

¹⁰⁹ Munkácsi Állami Gimnázium értesítői 1868–1875.

2.4. Községi iskola Munkácson

Az 1870-es évekre a város felekezeti iskolái hanyatlóban voltak, ugyanis a tankötelesek alig egy harmada járt iskolába, az izraeliták az ún. „zugiskolákat” látogatták (amelyről a következő részekben olvashatunk bővebben), ezért a városi képviselő testület 1872-ben kimondta a községi iskola felállítását.¹¹⁰ A községi népiskola 1872-ben a fiúk számára nem rendelkezett külön épülettel, hanem ekkor az osztályokat ideiglenesen a gimnázium két tantermébe helyezték el. A három tanítók közül egy rendelkezett képesítéssel. Ekkor a tanítás nyelve a magyar, német és ruszin volt.¹¹¹

A lányok oktatásánál vegyes felekezetű tanulók látogatták a tanórákat. A tanítási nyelv a magyar és a német volt. 1872-ben 158 leány tanult a korábban lányneveldeként említett, majd községivé alakított iskolában. A lányok között felekezeti megoszlás tekintetében 87 római katolikus, 6 görögkatolikus, 52 izraelita és 13 református vallású lánydiák tanult. Tanultak vászon- és díszvarrást, rajzot, szépírást és női testgyakorlatot. A kitűnő vizsgát tett tanulók könyvjutalomban részesültek. Az 1880-as évekre a lányok létszáma 416 fő volt, köztük 233 zsidó vallású. A közoktatásügyi miniszter 1896. évi rendelkezése szerint a város Kossuth Lajos utcájában egy állami elemi leányiskolát építtetett, igazgatónője Döbrentey Irén volt. A városban 1895-ben is egy új elemi iskola felállítására került sor, amely már koedukált intézményként működött.¹¹²

Sárkány Gábor igazgató a *Munkács város községi iskolájának értesítőjében* közölte az 1881/82-es tanévre vonatkozó információkat. Közlése alapján a tanítás valamennyi osztályban szeptember 5-én vette kezdetét, de a beiratkozás májusig húzódott el. Továbbá a fiú- és a leányiskolák számára adott volt a lehetőség az ismétlő iskola látogatására. A tanévben létszámuk összesen 156 tanuló volt. Olvashatunk az értesítőben arról is, hogy az ismétlő iskola nem tudta teljesíteni a kitűzött célokat, ugyanis a tanulók közül többen a betűket sem ismerték. Az igazgató úr szavaival élve: „Ezeknek persze nincs mit ismételniük, azért helyesebben az ily iskolákat pótiskoláknak kellene nevezni.”¹¹³

A helyi lapok tanügyi jelentéseiből megtudhatjuk, hogy a városi képviselőtestület kérte a községi elemi fiú és leányiskola, az ipari, és az alsófokú kereskedelmi iskolák államivá tételét. A lapok többségéből az is kiderült, hogy 1882-ben a városi községi iskola tanulóinak száma 1162 volt, zömében nem magyar anyanyelvű növendékek.¹¹⁴ Az 1882. július 20-i városi

¹¹⁰ POLYÁK 2013. 130.

¹¹¹ *Budapesti Hírlap*, 1872. augusztus 23. 191. sz. s.p.

¹¹² LEHOCZKY 1998. II. köt. 302.

¹¹³ *Felvidéki Tanügy*, 1882.10.15., 1–2. szám, 40.

¹¹⁴ *Bereg*, 1883.05.13., 19. szám, 76.

képviselői gyűlésén a városi előjárók megszavazták a községi iskola államivá alakítását. Azonban a szűkös anyagi helyzet miatt, csak 1884-re valósították meg.¹¹⁵

2.5. Munkács faipari iskolája

A *Felsőtisza-vidéki Háziipart Terjesztő Egyesület*¹¹⁶ kezdeményezésére faipari gyermekjáték-készítő műhely felállításának tervét osztotta meg¹¹⁷ a *Nemere* című politikai, társadalmi, szépirodalmi és közigazgatási lap olvasóival. A műhely anyagi támogatását a beregszászi képviselő testület biztosította. Jagocsy Péterffy József a lapban közölt értesítőjéből megtudhatjuk azt is, hogy az egyesület tagjai bíznak abban, hogy a megyében élő „*dúsgazdag fő ur, s ennek egy valódi hazafi igazgatója, ha utóbbi nagy befolyását érvényesíteni fogja idővel azért jutalmazva leend.*”¹¹⁸ A tanműhely azonban csak 1882 februárjában kezdte el működését, mindez a tanirány meghatározásának hiányából fakadt.¹¹⁹

A műhely vezetője Fenczik Kornél volt, aki mellett nyolc tanuló kezdte el faipari tanulmányait.¹²⁰ A faipari-iskolába felvételizőktől megkövetelték a legalább négy elemi osztály elvégzését, a 13. életév betöltését, az épp és egészséges testalkatot. Továbbá a szülők szerződés aláírásával garantálták, hogy gyermekeik három éven keresztül a tanműhely tanulói lesznek. A diákok munkadíjban, esetleg ösztöndíjban is részesülhettek. A három év elvégzését követően pedig rendes fizetést is kaphattak. Az ipariskolába történő beiratkozás a város főpolgármesterénél, a Háziipart Terjesztő Egyesület által kinevezett felügyelő bizottság egyik tagjánál történt. A tantárgyak között szerepelt a szabadkézi rajz, faragás. A fafaragás magában foglalta a különböző méretű állatok, játékok faragását. 1883-tól a növendékeket tehetségük szerint csoportosították: esztergályosok-, asztalos eszközkészítők-, háztartási cikkeket készítőket, gyermekjátékokat készítőket csoportja. Az ipariskola a város által biztosított épületben működött, amely rendelkezett egy faragó teremmel, egy festő-raktárhelyiséggel és két lakószobával.¹²¹

A játékkészítő műhelyről osztja meg tapasztalatait a *Bereg* folyóirat olvasóival Kiss Endre, református néptanító *Egy látogatás a munkácsi gyermekjátékkészítő házi ipar*

¹¹⁵ POLYÁK 2013. 132.

¹¹⁶ A *Felsőtisza-vidék Háziipart Terjesztő Egyesület* 1877-ben alakult Beregszászon. Céljai között a háziipar terjesztése szerepelt. 10 alapító, 19 pártoló és 115 rendes taggal rendelkezett. Az egyesület Beregszászban női ipartanodát és kosárfonó tanműhelyt tartott fenn, emellett Munkácson a gyermekjáték tanműhelyt működtetett. In KÉSZ Barnabás: *A salánki népi kerámia rekonstrukciója*, Együtt, A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata. Szerkesztőbizottság elnöke: Vári Fábián László. Magyar Értelmiségek Kárpátaljai Közössége, Ungvár, 2024.

¹¹⁷ Uo. 40.

¹¹⁸ *Nemere*, 1879.04.27., 9.évf. 34. szám, 134.

¹¹⁹ *Közigazgatási Értesítő*, 1884.01.24., 4. szám, 144.

¹²⁰ *Felvidéki Tanügy*, 1882.10.15./ 1–2. szám. 40.

¹²¹ *Közigazgatási Értesítő*, 1884.01.24. / 4. szám, 144.

tanműhelyben címmel. Kiss tanító épp a Munkácson összehívott tanítói közgyűlésen vett részt, s úgy gondolta, szabadidejében felkeresi a nevezetessé vált, korábban csak hírből ismert gyermekjáték-készítő iskolát. Beszámolójában leírta, hogy a műhely vezetője: „szívélyes fogadás után elvezetett a műhelybe, hol egy ügyes esztergályos és 4–5, körülbelől 14–16 éves iparos fiú dolgozott; egyik targoncza kereket, másik lóderekat, lábat, fejet stb. készített, harmadik nagyobb fát osztott részeket, negyedik a már kinagyolt játékszereket tette alkalmassá festés alá.” A további útjuk a festőterembe vezetett, ahol két tanonc feladata volt a játékok befestése. A tanító el volt ragadtatva a tanoncok ügyességétől, és az utolsó szoba megtekintésével – ahol a kész játékokat lehetett megcsodálni – még inkább ámulatba esett. A játékok között volt elefánt, teve, láma, távolabb egy dézsákkal megterhelt ló, kisebbszerű lovak nagy része, rajta ülő katonákkal. Ezeken kívül házi és konyhai eszközök is megtalálhatóak voltak a műhelyben, mint például fogas, pipatartó (politúros), csinos kivitelű kanáltartó, só-, bors- paprika tartó. „Helyes intézkedés volt a „Felső tiszavidéki házi ipart terjesztő egyesületitől, hogy Munkácson ezen tanműhelyt felállította s hogy ezen tanműhely részére saját költségén egy képezdét végzett kitűnő rajzoló ifjút képeztetett ügyes mesterré, ki – mint rövid ott létem alatt tapasztalom – pontos rendet és szigorú fegyelmet tart.” A tanító továbbá megosztotta azon észrevételét, amely a helyszükének orvoslására és az ipartermékek kedvezőtlen árusítására vonatkozott. Az utóbbi szerint a termékek piacokon történő árusítását javasolta. Véleménye szerint a műhely ismeretségének hiánya szintén hozzá járult a kereslet alacsony szintjéhez. Azáltal pedig, ha a piacon is árulnák a termékeket a befektetett tőke is, ha nem rohamosan, de idővel megtérülne. Végül pedig tanítói mivoltára vonatkoztatva: „nemcsak kellemesen szórakoztató játékszereket, hanem alkalmas szemléleti eszközöket fedeztem fel. Ott van mindjárt a terményrajzi szemléltetésül: az elefánt, teve, láma stb. s földrajz tanításához, midőn például Beregmegye lakosait ismertetjük: ha előmutatjuk a beregmegyei népviseletet feltüntető alakokat, oly hatást érünk el, melyet félórai magyarázat után sem fogunk feltalálni; aztán midőn a forró éghajlat lakóiról van szó, előmutatjuk a «szerecsen»-t stb. E célból a módosabb iskolák bizonyára helyesen cselekednének, ha e helyről szemléltetési eszközöket szereznének be a játékszerekből.”¹²²

1885. augusztusában a vallás- és közoktatási minisztérium 801. számú rendelete alapján kereskedelmi iskola szervezését rendelte el. A kereskedő tanoncok szeptember 1–15-ig iratkozhattak be, a tanítás ingyenes volt. A kereskedelmi és iparos tanonciskolába nem időben

¹²² Bereg, 1883.11.25., 49. szám, 205.

történő jelentkezés esetén az 1884. évi XVII. tc. 157 §-nak megfelelően 20-tól 200 forintig terjedő bírságot szabott ki.¹²³ A tanévben a kereskedelmi iskolában 16 tanuló iratkozott be.¹²⁴

2.6. Munkács polgári leányiskolája

Az elemi iskola elvégzését követően az 1868. évi 38.tc. rendelkezése alapján a tovább tanulók számára elérhetővé váltak a polgári iskolák. A törvény értelmében a fiúknak hat-, a lányoknak pedig négy osztály elvégzését tette lehetővé a 10–14, illetve ritkábban 16 év közötti korosztály számára.¹²⁵ A polgári iskolákban csökkentett mértékben sajátították el az általános műveltség alapjait. Latint vagy görög nyelvet nem tanultak, csak németet. A figyelmet leginkább társadalmi felhasználhatóságukra, azaz a gyakorlati műveltségelemek elsajátítására helyezték. Így például tanultak százalék- és kamatszámítást, helyenként gyors- és később gépírást, valamint kereskedelmi levelezést is.¹²⁶ A lányok számára működtetett polgári iskolákban az elemi műveltség mellett a nők családi hivatására helyezték a hangsúlyt, mint például a kézimunkára (hímzés, varrás, szövés, fonás) és háztartástanra.¹²⁷

Munkács polgári iskolájának felállítására 1877-ben fogalmazódott meg az igény a közigazgatási bizottság révén. A közigazgatási bizottság arra kötelezte a várost, hogy polgári leányiskolát állítsanak fel, azonban az említett projekt többszöri kísérlet után sem valósult meg. A döntő változást az állam által 1881-ben tervezett országos szintű hat felső leánytanoda és azzal párhuzamosan működő nőipartanoda felállításának terve jelentette. Ennek hatására a város is kérelmezte a kormánytól egy felső tanoda vagy pedig egy nőipartanoda működtetését. Halász Ferenc, a kor tanfelügyelőjének közbenjárására a minisztérium engedélyezte az iskola létrehozását. 1882. július 18-án a városi hatóság kibérelte a Bereg-munkácsi takarékpénztár Zrínyi Ilona-utca sarkán levő épületének földszinti részét, amelyet bebútoroztak és szeptember 1-én megnyitottak. A megnyitón elhangzottak alapján az alábbi gondolatok emelhetők ki: „Különösen a nőnevelés az, melyre a társadalom főfigyelme irányul. Nem ok nélkül. A jövő házi asszonynak és anyának nem modoros és kicicomázottnak, hanem értelmes, önálló műveltséggel és erénybeli gazdagsággal kell bírnia, hogy az alkotandó családot szeretettel és okosan tudja kormányozni.” Halász Ferenc köszöntő beszédében kiemelte: a polgári lányiskola felállítása szükségszerű, hiszen a nők számára a kor igényeinek megfelelően művelődniük kell. A polgári leányiskola a következőképpen fogalmazta meg célját: a lányok valláserkölcsei alapon történő,

¹²³ Munkács, 1885.08.27., 35. szám, 106.

¹²⁴ Munkács, 1885.09.17., 38. szám, 117.

¹²⁵ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 32.

¹²⁶ Uo. 32

¹²⁷ MÜLLER Ildikó: *Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában*. In: Sic Itur ad Astra A 2000. 3. sz. 131–204.

a magyar nemzeti szellemben művelt nőkké történő nevelése. A lányokat felkészítették továbbá: „... a háznál előforduló kézimunkát önmaga képes legyen elvégezni; erkölcsi szempontból nagy súlyával bír, hogy a szegény sorsú nő, ha p. o. férjhez nem megy, képes legyen önmagát kézimunkája által is tisztelten fentartani...”. A leányiskola tantárgyai között szerepelt elsősorban a hit és erkölcstan. A kötelezett tantárgyak második helyén a magyar nyelv és irodalom tanulása állt. Mindezek mellett tanultak: német és francia nyelvet, földrajz és történelemet, a mennyiség és természettudományokat, rajzot, éneket, zenét.¹²⁸ A tanítói állásra Kasics Etel és Spányi Edith polgári iskolai oklevéllel rendelkező tanítókat nevezték ki.¹²⁹ A Felső-Tiszavidéki Háziipart Terjesztő Egyesület a munkácsi állami polgári leányiskolával párhuzamban egy női ipartanodát hozott létre, ahol a nőnövendékek a házkörüli-, gyakorlati tevékenységek elsajátítására helyezték a hangsúlyt.¹³⁰

Az első osztályba 26 tanuló iratkozott be, a nőipartanodába pedig 34 növendék.¹³¹ 1883. júniusában az intézménybe maga, Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter is látogatást tett.¹³²

A lányok felekezeti megoszlását tekintve 1883–84-es tanévben az izraelita vallásúak (12 fő) alkottak többséget, míg a római katolikus lányok közül tíz vett részt-, továbbá egy görögkatolikus tanuló részesült polgári oktatásban. Anyanyelv szerint egyértelműen a magyar nyelven beszélők alkottak többséget. A nőipariskolába 34 növendék járt. Az iskolába járókat tandíj fizetésre kötelezték. A polgári leányiskolában egész évre 6 forintot, a nőipariskolában 10 forintot fizettek.¹³³

Az 1884–85-ös tanévben a növendékek száma 52 fő volt. A polgári iskola az évben három osztályú volt, és június 30-án szervezte meg záróvizsgáját. A vizsgabizottság elnöke Pasqual Antal apát, főesperes úr volt, a jelenlévők sorában megtalálható volt továbbá Bereg vármegye tanfelügyelője, tanügyi személyek, valamint a vizsgázók szülei is részt vettek az eseményen.¹³⁴ Az iskola felügyelőtestülete 21 tagból állt, míg a tanszemélyzet a hitoktatókkal együtt nyolc személyt számlált a tanévben.¹³⁵

1886-ban a város egy újabb tanintézet felállítását kérte, ugyanis a Takarékpénztár felmondta a korábban megkötött bérleti szerződést. A minisztérium elfogadta a kérelmet és

¹²⁸ *Bereg*, 1882.09.10., 38. szám, 156.

¹²⁹ LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monographiája II. kötet*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998. 307.

¹³⁰ *Bereg*, 1882.09.10., 38. szám, 156.

¹³¹ LEHOCZKY 1998. 307.

¹³² *Bereg*, 1883.06.24., 25. sz. 232.

¹³³ *Nemzeti Nőnevelés*, 1883.10.01., 8. sz. 598.

¹³⁴ *Munkács*, 1885.07.02., 27. sz. 72.

¹³⁵ Uo. 72.

engedélyezte, hogy a leányiskolát egyelőre a Scholtz-féle telek csűrjéből átalakítandó tantermekbe helyezték. Gróf Schönborn Ervin anyagi hozzájárulásával azonban új polgári leányiskola került felállításra, amely 1892-re készült el.¹³⁶

2.7. Izraelita oktatás Munkácson

Munkács lakosságának jelentős részét az izraeliták képezték. Törvényes oktatási intézmény működtetése azonban a vizsgált időszakban nem valósult meg. A zsidó felekezet létesített iskolát, azonban ezek többnyire magániskolai jelleggel bírtak, ahol vallásismeretet tanítottak a gyerekek számára. Az állam szükségét érezte, hogy az izraelita hitközösség gyermekeit is kötelezze a törvénynek megfelelő tankötelezettségre, viszont a hitközösség ennek nem tett eleget és továbbra is működtette az ún. „zugiskolákat”. Lehoczky Tivadar műveiből és a helyi lapokból is megtudhatjuk, hogy az 1870-es évek első éveiben az izraelita tankötelesek száma 492 volt. Ebből csak 86 tanuló vett részt nyilvános iskolai oktatásban. Ennek eredményeképp ebben az időben 406 izraelita gyermek nem részesült törvény szerinti oktatásban. Az ilyen típusú állapotairól a fennmaradt feljegyzésekből tudhatunk meg részleteket: „...*alacsony, sötét szobájában lakik a zugtanító, egyik szegletben a nő főzéssel van elfoglalva, körülötte apró csemetéi sívítanak, a szoba közepén hosszú asztal foglal helyet, ennél elnököl hosszú rongyos kaftánban vagy nyaranta csak úgy ingben, föltett főveggel a pipázó mester, körülötte 20–30 mosdatlan, fésületlen tanköteles, kik egymást igyekeznek fölülmulni a héber lecke minél hangosabb felmondásával.*”¹³⁷ Az *Ellenőr* c. lapból pedig megtudhatjuk, hogy a városi hatóság 1873-ban 14 zugiskolának számító iskolát fedezett fel. „*Az úgynevezett „Zsidó utcában” – mely Munkács legéktelenebb helye, hol minden nyomon piszok és nyomorral találkozik az átmenő, van a legtöbb ilyenmű intézet*” – olvashatjuk a cikkből.¹³⁸ Az oktatás milyensége is kérdéseket vetett fel, ugyanis a tanítók Galíciából betelepülő izraeliták voltak, akiknek nem ismerték a magyar oktatás által támasztott követelményeket. A tanítók közül Munkácson csak egy személy értett és beszélt magyar nyelven. Beregszászban is rossz körülmények között folyt a „zugiskolák” működtetése, viszont itt már a tanítók beszélték a magyar nyelvet. A felekezet teljes mértékben elkülönítve élt más felekezetektől.¹³⁹

Egy 1877-ben kibocsájtott kultuszminiszteri rendelet értelmében a héber hitoktatásra szolgáló iskolákat már nem sorolták a zugiskolák közé. Sok szülő megelégedett a gyermekek itteni tanításával és a világi ismereteket is nyújtó elemibe a tankötelezettség ellenére sem

¹³⁶ *Nemzeti Nénevelés*, 1883.10.01., 8. sz. 598.

¹³⁷ LEHOCZKY 1881. II. kötet 102.

¹³⁸ *Ellenőr*, 1873. 08. 26. 195. sz. s.p.

¹³⁹ *Ellenőr*, 1873. 08. 26. 195. sz. s.p.

járatták őket.¹⁴⁰ Az 1877-es rendelet további részében az ünnepnapokat is érintette. Erre vonatkozóan az állami iskolákban a nagyobb ünnepnapokon a zsidó tanulók felmentést kaphattak az iskolalátogatás alól, ami általában szülői kérésre történt. Azonban a szombati munkatilalom nem volt engedélyezve.¹⁴¹

A *Bereg* c. sajtóorgánum 1881. 8. évfolyamának 51. számában az olvasó tanúja lehet egy levelezésnek, amely a munkácsi zugiskolák működtetésének sorsáról dönt. A cikk egyfajta társadalomkritika is, hiszen a közlő szerint a kor társadalmában egyre inkább teret nyert a következetlenség az anyagi érdekek, amely az erkölcsi normák felülírását is eredményezte. A cikk névtelen közlője *a munkácsi iskolaügy egyik* jeles alakja, Cserszky Antal¹⁴² heves felszólalását becsmérli. A közlő vélekedése szerint Cserszky lerombolta a zsidó zugiskolák működésének támogatásáról tett megnyilvánulásával az iskolaügy érdekében szerzett jóhírét. A cikk írója bírálta azokat, akik a törvény figyelmen kívül hagyásával a zsidó közösségek érdekeit szolgálták. Továbbá kitért arra is, hogy Bereg vármegye közigazgatási bizottsága elrendelte a zugiskolák bezárását a megye területén, így Munkács városi tanácsát is érintette mindez, hisz a városban nagymértékben megnövekedett ezen iskolák száma. A rendeletnek eleget téve Hoffman János, az akkori munkácsi hatóság vezetője – aki korábban elnéző volt a zsidó közösséggel szemben – kénytelen volt a rendeletnek eleget tenni. Az izraelita közösség erre reflektálva kérelmezte a képviselőtestülethez folyamodva a zugiskolák újbóli működésének engedélyezését. Ezt követően két képviseleti gyűlés megrendezésén dőlt el ezen iskolák sorsa. A képviselőtestület többségének szavazata eredményeképpen született meg azon határozat, amelynek értelmében – új néven – „*héber hitoktatási tanodák*” működhetnek. Mindezen döntés nyíltan szembement a zugiskolák bezárásáról szóló rendelkezéssel. A cikk írója nem volt meggyőződve arról, hogy a megyei közigazgatási bizottság tudomást szerzett e a döntések felől, de a következőképpen vélekedett: „... *hogy ha e határozat érvényében marad, akkor Munkács nevelés ügyének meg van húzva a halál harang, jobb lesz a nagy iskolát kaszárnnyává tenni s a felekezetek pedig hadd kínlódjanak iskola ügyökkel, mint hajdan.*” Mindezek mellett kifejezte azon gondolatát, hogy mindazok, akik a zugiskolák működtetése mellett szavaztak, nyerjék el méltó büntetésüket.¹⁴³

¹⁴⁰ BÁNYAI Viktória – VARGA Bálint: Hagyományos és modern zsidó oktatás. In *Zsidók Kárpátalján Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 71. (Továbbiakban: BÁNYAI – VARGA 2013.)

¹⁴¹ BÁNYAI – VARGA 2013. 76.

¹⁴² Cserszky Antal a munkácsi iskolai bizottmány elnöke.

¹⁴³ *Bereg*, 1881.12.18., 51. szám, 198.

Végeredményben a megyei közigazgatási bizottság tudomást szerzett a Munkácson zajlott történesekről, és 1881. január 22-én tartott ülésen napirendre került a városi hatóság eljárása az izraelita zugiskolák bezárása kapcsán. A bizottság kiemelte az 1871. évi 18. törvénycikket, amelynek értelmében a községi hatóságok nem bírálhatják felül a felettes közigazgatási szervek rendeleteit, hanem kötelességük mindazokat végrehajtani. Ennek megfelelően a munkácsi képviselő-testület azon jogilag illetéktelen döntését, amely a zugiskolák megnyitására vonatkozott, figyelmen kívül hagyta. A városi tanácsot felszólította a zugiskolák bezárására, és elvárta a rendelkezés azonnali, teljes felelősség terhe melletti végrehajtását.¹⁴⁴

Emlékezetes eseményként maradt fenn a városi lakosok körében Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter munkácsi látogatása: „*Olyan vidéken, hol még eddig minisztert nem láttak, kétszeres öröm először azt a minisztert látni, ki a közművelődés és magyar nemzeti nevelés oly buzgó apostola, mint Trefort miniszter úr.*” Fogadtatására a város képviselői gyűltek össze, többek között: a városi képviselő testület, a papság, a Bereg vármegyei állami községi tanítók, a munkácsi gimnáziumi tanárikar, az izraelita hitközség küldöttsége. A találkozó kereteiben kérések fogalmazódtak meg a miniszter felé. Többek között ezek a kérések a gimnázium nyolc osztályúvá emelésére vonatkozó intézkedéseket és az izraelita hitközség zugiskoláinak megnyitásának engedélyezését tartalmazták. Trefort az izraelita hitközség számára adott válaszában kiemelte, hogy tiszteli a hitközséget, de nem fogja engedélyezni a zugiskolákat, és a rendezetlen anyakönyveztetést.¹⁴⁵

1883-ban az egészségügyi feltételek elégtelensége miatt a városban működtetett 21 zugiskolából 19 izraelita iskola felszámolását rendelték.¹⁴⁶ Mindezen eljárások hatására sem javult a helyzet, hiszen továbbra is működtették az említett „zugiskolákat”: „...melybe a növendékek, hogy a rendőrség ne lássa, korán reggel járnak.”¹⁴⁷

1885-től kezdődően az izraelita tankötelesek száma megnövekedett. Ezen tanulók beiskolázása továbbra is nehézséget jelentett. A megyei közigazgatási bizottság szigorú határozatával arra utasította Munkács városi tanácsát, hogy a héber hitoktatói tanodákat vegye haladéktalanul vizsgálat alá. Amennyiben a városi tanács azt tapasztalja, hogy 8 éven aluli gyermekek is látogatják a zugiskolát és a héber tantárgyakon kívül más-, világi tantárgyakat tanítanak, azokat a zugiskolákat azonnali hatállyal zárják be. Azt a zugtanítót továbbá, aki

¹⁴⁴ Bereg, 1882.01.22., 4. szám, 15.

¹⁴⁵ Bereg, 1883.06.14., 25. szám, 101.

¹⁴⁶ Bereg, 1884.06.08., 23. szám, 97.

¹⁴⁷ Budapest Hírlap, 1885.05.03., 121. szám, 36.

működtette az adott „zugiskolát”, az országos tanítói árvaház javára 50 forintos bírság kifizetésére kötelezzék. Emellett azokat a tanhelyiségeket, amelyek a közegészségügyi követelményeknek nem feleltek meg szintén betiltásra kényszerítették. Végeredményben pedig felszólításra kerültek a helyi ortodox izraelita hitközösség előjárói egy-, de legfeljebb négy olyan helyiség berendezésének eljárásában, amely a községi követelménynek minden tekintetében alkalmas a talmud iskola működtetésére. Ezentúl az ortodox izraelita hitközösség számára kiadott szervezési alapszabályzat szerint a talmudiskolákban olyan személyeket alkalmazhatnak, akik rendelkeznek pedagógiai képzettséggel és valláserkölcsei életpályájukról hiteles bizonyítványt tudnak felmutatni. Az igazoló okiratot a talmudtanítók működési engedélyéről nyolc napon belül kellett benyújtani a hatóságnak.¹⁴⁸

A *Budapesti Hírlap* 1887. január 26-i számában *A népoktatás ügye Beregmegyében* című rovatában említést tesz az izraelita tankötelesek iskoláztatásáról. A cikkből értesülhetünk arról, hogy Beregszászban az összes izraelita tanköteles (396 tanuló) látogatta a nyilvános iskolákat. Ellenben a legelviselhetetlenebb állapot továbbra is Munkácson uralkodott. A jelentésben a tanfelügyelő őszintén kijelentette, hogy mindez a városi hatóság részéről a probléma ignorálása miatt történt. Munkácson az 1245 izraelita tanköteles közül mindössze 909-et kényszerítettek nyilvános iskolába.¹⁴⁹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1876 és 1891 között öt rendeletet bocsájtott ki a zugiskolák felszámolásáról. A rendelet ellenére azok továbbra is működtek.¹⁵⁰

2.8. Főgimnázium

Munkács anyagi és szellemi haladását is igazolják a városban működő tanintézetek. Figyelemre méltó e tekintetben a város állami főgimnáziuma, amely az algimnázium fokozatos fejlődésének eredményeként jött létre.¹⁵¹ Az intézmény a római katolikus templom északi oldalán helyezkedett el. 1887. október 12-én megtartott gyűlésen a város képviselőtestülete kijelentette, hogy kész főgimnáziummá emelni az addigi algimnáziumot. Az ügy további tárgyalásokat igényelt, ugyanis a minisztérium kevésnek tekintette az anyagi ráfordítást egy új, alkalmas épület felállítására. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter ajánlatot tett a város irányába a gimnázium négy osztállyal történő kiegészítését illetően, amit feltételhez kötött. A feltétel értelmében akkor engedélyezi a bővítést, ha a város a megajánlott járulékon

¹⁴⁸ *Magyar Közigazgatás*, 1885.01.22. 4. szám, 44.

¹⁴⁹ *Budapest Hírlap*, 1887.01.26. 25. szám, s.p.

¹⁵⁰ KONRÁD Miklós: *Az állam és Kárpátalja orthodox zsidósága*. Szerk. Bányaí Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 76.

¹⁵¹ LEHOCZKY 1907. 173.

felül a főgimnázium fenntartásához évi ötezer forinttal járul hozzá.¹⁵² A további megállapodások értelmében létrejött a főgimnázium. Az építkezési munkálatokat 1892-re fejezték be és az intézet megkezdhette működését.¹⁵³

A főgimnázium egyik jeles alkalmának számított a tanárikar által készített gimnáziumi díszzászló felavatási ünnepsége, amelynek anyagi forrását az 1893. március 14-én megrendezett hangversennyel összekötött felolvasóesten összegyűjtött adományból finanszírozták. A zászlót Firczák Gyula munkácsi püspök szentelte fel 1893. október 15-én.¹⁵⁴

A főgimnázium célrendszerére irányítva figyelmünket az intézmény nem a végleges pályaválasztás eldöntését várta el a tanulóktól, hanem törekvéseiben egyfajta orientáló szerep betöltése volt, támogatva a diákokat abban, hogy tudatosabb döntést hozhassanak jövőbeli tanulmányaik és szakmai irányultságuk tekintetében. Mindezek fényében azok a tanulók, akik negyedik osztályig kiemelkedőbb nyelvi teljesítményt tanúsítottak, az ötödik osztályba lépve nagyobb figyelmet szentelhetek a nyelvi irányultságú foglalkozásokra. Míg a reál tantárgyakra hajlamos tanulók a mennyiség és természettudományok elsajátítására fektettek hangsúlyt a felsőbb osztályokban. A pályaválasztás így a gimnázium elvégzését követően a már korábban megmutatkozó hajlamok és készségek mentén történt.¹⁵⁵ A tantárgyak között szerepelt a hittan, magyar-, német-, latin-, rutén-, görög nyelvek, történelem, természetrajz, mennyiségtan, szabadkézi és geometriai rajz oktatása is. Rendkívüli tantárgynak pedig a francia nyelv számított, amit kezdőknek és haladóknak heti két órában tanítottak.¹⁵⁶ Az iskolaértesítőkből a tanulók részletes tájékoztatást kaptak a választható pályákról: jogi, orvosi, papi, tanári, mérnöki, bányászati, erdészeti, gazdasági, katonai pályák.¹⁵⁷

Az intézmény történetében különleges jelentőséggel bír 1893, hiszen lezajlott az első érettségi vizsga. A vizsgákra való jelentkezésre áprilisban nyílt lehetőség. Az érettségiző diákokat írásbeli és szóbeli vizsgák letételére kötelezték. Az előbbi vizsgát májusban, míg az utóbbit júniusban szervezték meg. A következő tárgyakból tehettek érettségit a tanulók: magyar-, német-, latin-, görög nyelv és mennyiségtan.

Számunkra meglepőnek tűnő, ugyanakkor a korszakra jellemző jelenségnek számított az érettségi eredmények nyilvánossá tétele az iskolai értesítőkből, amelyek tartalmazták a tanulók érettségi vizsgán nyújtott pozitív vagy negatív teljesítményét. Látható tehát, hogy az

¹⁵² Munkácsi Állami Gimnázium, 1890. 27.

¹⁵³ LEHOCZKY 1998. II. köt. 311.

¹⁵⁴ LEHOCZKY 1907. 311.

¹⁵⁵ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892.

¹⁵⁶ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892.

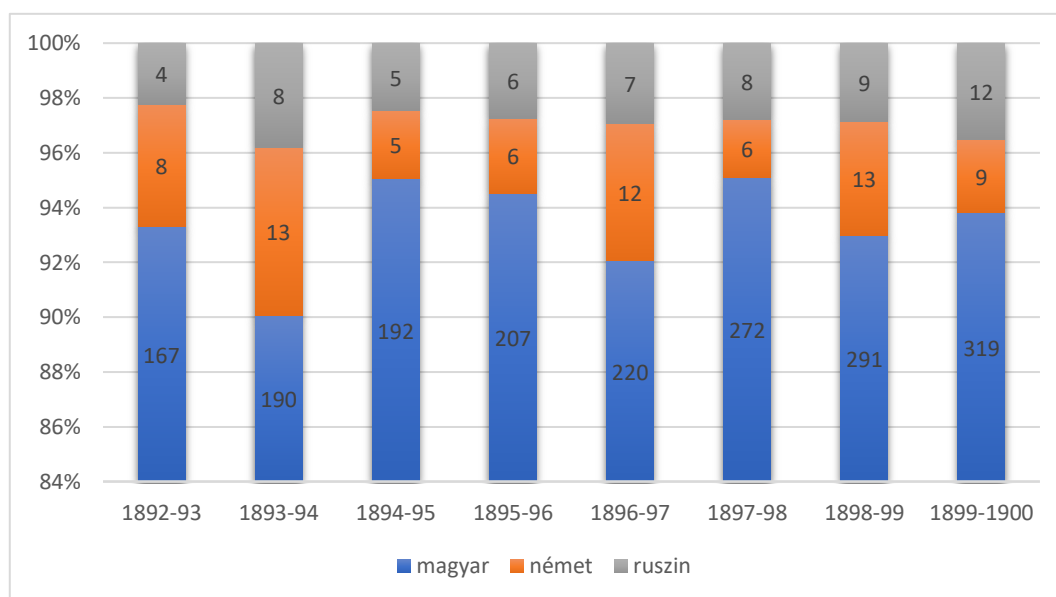
¹⁵⁷ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1897.

értesítők többnyire az iskola, a közösség (szülők, fenntartók, hatóságok) felé egy transzparencia-, felelősségvállalási elvet is követett. A továbbiakban a dolgozat mellékletében tekinthetők meg az értesítőben közölt első érettségizők eredményei.¹⁵⁸

Az érettségi vizsgák mellett az iskolaértesítők figyelmet szenteltek a tanulók egészségügyi állapotának is. A jelentések tekintetében az 1891–92-es tanévben felütötte fejét a vörheny és diftéria járvány. A városi egészségügyi hivatal elrendelte a tanintézetek bezárását.¹⁵⁹ Már az 1891-es értesítőben is olvashatunk az iskola által közölt figyelmeztetésről, amely szerint az oltásban nem részesült, 12 életévüket betöltött tanulók csak ideiglenesen nyertek felvételt az oktatási intézménybe.¹⁶⁰

A következőkben a (fő)gimnázium tanulóinak beszélt nyelv szerinti- és vallási megoszlása került áttekintésre az iskolaértesítőkben közzétett statisztikák alapján:

4. sz. ábra. A munkácsi főgimnázium tanulói anyanyelvi megoszlása, 1892–1900 (fő)¹⁶¹

A nyelvi megoszlásban a domináns magyar anyanyelvű tanulók mellett a német anyanyelvű tanulók alkottak többséget, bár a vizsgált időszakban létszámuk nem mutatott állandóságot, az 1893–94-es tanévre 13 fő volt német anyanyelvű, míg a következő tanévre már csak 5 fő. A ruszin anyanyelvű tanulók létszáma a vizsgált periódusban a német anyanyelvűekhez hasonlóan szintén változó képet mutat, azonban megfigyelhető növekvő tendenciájuk az 1895–96-os tanévtől.

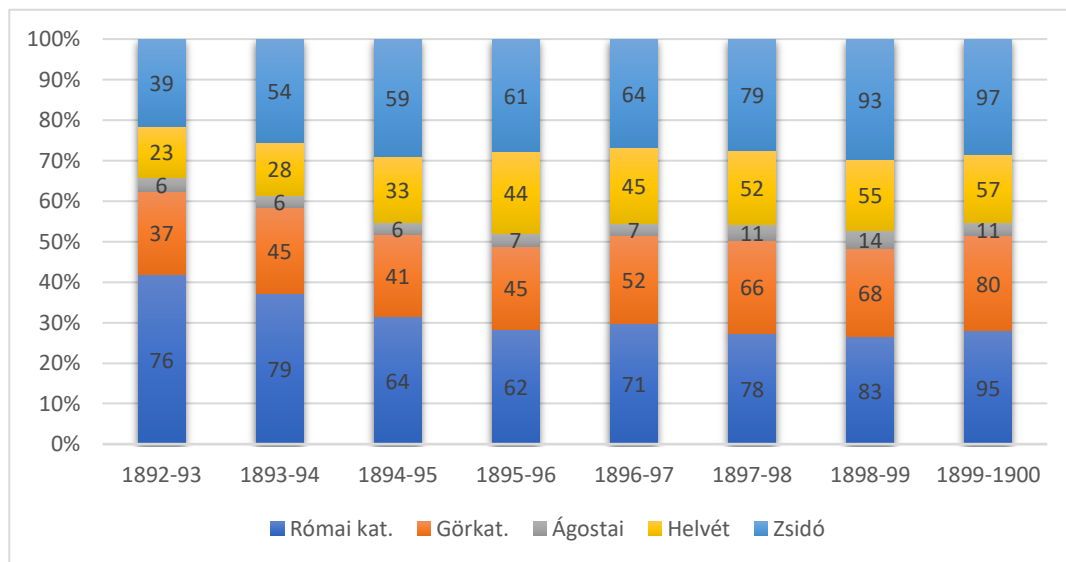
¹⁵⁸ Ld. 7–8. sz. melléklet. Munkácsi Állami Főgimnáziumi értesítő 1894. 115.

¹⁵⁹ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892. 48.

¹⁶⁰ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892. 48.

¹⁶¹ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892–1900.

5. sz. ábra. A munkácsi főgimnázium tanulójának felekezeti megoszlása, 1892–1900¹⁶²

A főgimnázium statisztikáiból felállított diagram alapján megállapítható, hogy a vizsgált időintervallumban a többséget alkotó felekezetet a római katolikus tanulók jelentették. Megfigyelhető továbbá, hogy a zsidó tanulók száma is évről évre növekedett. A városi zsidóságnál az 1880-as évektől egyre inkább megjelent az igény a középfokú oktatásra, azonban törvényes zsidó intézmények hiányában az állami és a keresztény felekezetek iskolái biztosítottak számukra lehetőséget a tanulásra.¹⁶³ Az iskolaértesítőkből összeállított mellékelt táblázatban is megtekinthetők a zsidó tanulók számarányának változásai. Megállapítható, hogy a gimnáziumi jelenlétük ingatag volt. Az 1878–79-es tanévben létszámuk megnövekedett, azonban a következő tanévekre megfigyelhető a stagnálásuk. Az 1890-es évektől ismét növekedni kezdett számuk.¹⁶⁴ A harmadik legjelentősebb létszámú tanulók a görögkatolikus felekezethez tartoztak.

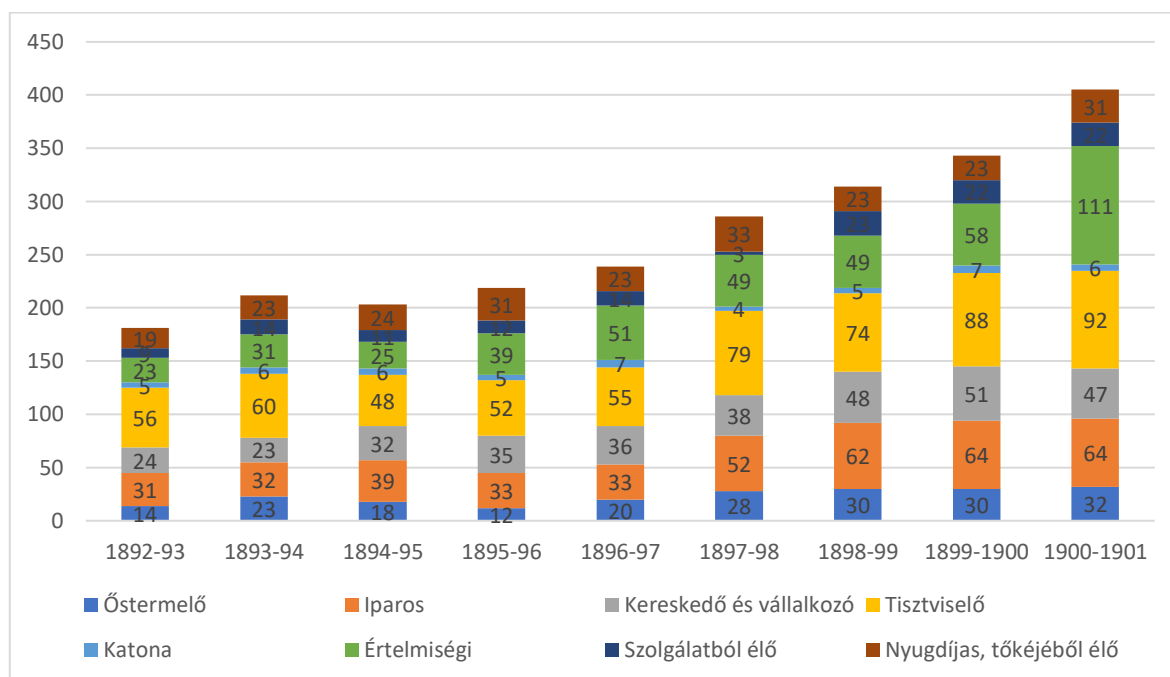
A főgimnázium 1892-es megalakulása óta az iskolaértesítők a tanulók családi hátterére vonatkozóan a szülők foglalkoztatottságáról is közölnek információt, amely nyolc társadalmi-gazdasági kategóriát határoz meg. Ezek a következők: őstermelők (nagybirtokos és bérlő, kisbirtokos és bérlő; alkalmazott), iparosok (nagy-, és kisiparos; alkalmazott), kereskedők és vállalkozók (nagy-, és kiskereskedők; alkalmazott), tisztviselők (köztisztviselők, magán és társulati), katonák, értelmiségi (orvos, ügyvéd, lelkész, tanár, tanító, mérnök, író), személyes szolgálatból élők (munkás, napszámos, szolga) és a magánzók (nyugdíjasok). A besorolás a korszak társadalomszerkezetére és gazdasági tagoltságára is utalt.

¹⁶² Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892–1900.

¹⁶³ BÁNYAI–FEDINEC–KOMORÓCZY 2013. 76–78.

¹⁶⁴ Uo. 76–78.

6. sz. ábra. A munkácsi gimnazisták szüleinek foglalkozási megoszlása, 1892–1901¹⁶⁵

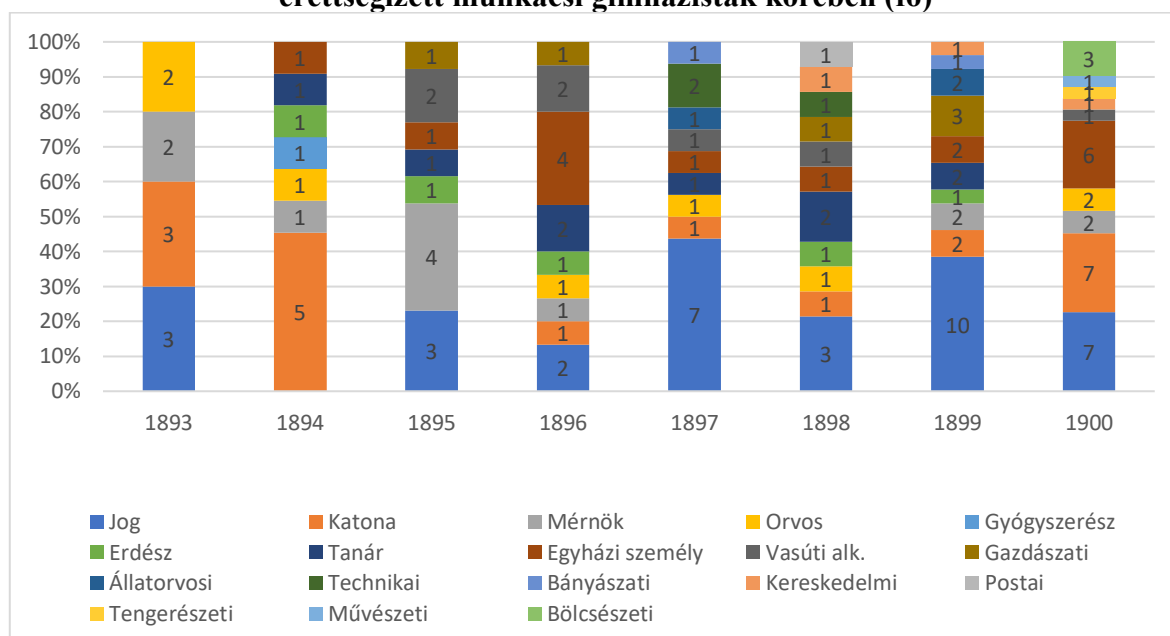

A felvázolt diagram alapján a vizsgált időszakban megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb arányban képviselt foglalkoztatási csoport a tisztviselőké volt. Az átlagos foglalkozási státusz indexhez az iparosok és az értelmiségi réteg tartozott. Így az értelmiségi szülők gyerekeinek száma is drasztikusan megemelkedett.

Az érettségiző tanulók pályaválasztási preferenciái az alábbi foglalkozási területekre terjedt ki: jog, tanár, orvos, egyházi személy, mérnök, gyógyszerész, erdész, vasúti, gazdasági, technikai, bányászati, kereskedelmi, postai, tengerészeti, művészeti, bölcsészeti.

¹⁶⁵ Munkácsi Főgimnáziumi értesítői 1892–1900.

7. sz. ábra. Pályaválasztási tendenciák az 1893–1900 között érettségizett munkácsi gimnazisták körében (fő)¹⁶⁶

A tanulók választása alapján preferált hivatás: a jogi, egyházi és katonai pályák voltak. Megállapítható, hogy az értelmiségi pályákra történő lépés leginkább a századfordulóval válik igazán fontossá.

2.9. Önképző kör

A főgimnázium 1894–95-ös tanévében egy *Önképző kör* megnyitását valósította meg, amely a munkácsi irodalmi életet volt hivatott magasabb szintre emelni. Az önképzőkör vezetője Szántó Soma volt.¹⁶⁷ A kör a tevékenységét 1894. október 7-én kezdte el.¹⁶⁸ Alapszabályzatát 1895-ben a 72817. számú rendelet határozta meg.¹⁶⁹ A kör célja az irodalom szeretetének átörökítése, az előadói képesség fejlesztése, valamint a tehetséggondozás.¹⁷⁰ Irodalomtörténeti és nyelvészeti cikkeket a kör a gimnázium értesítőjében jelenítette meg.¹⁷¹ A kör első gyűlését az ifjúsági tagok közti tisztviselők megválasztásával kezdte. Meghatározták a feladatkörök elosztását, amely a következő volt: alelnök, titkár, főjegyző, aljegyző, könyvtáros, pénztáros.¹⁷² A főgimnázium ifjúsági önképző köre számtalan híres, az irodalom kimagasló személyeinek

¹⁶⁶ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1892–1900.

¹⁶⁷ DUPKA György: *Magyar Irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 61.

¹⁶⁸ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1896. 136.

¹⁶⁹ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1895. 214.

¹⁷⁰ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1898. 44.

¹⁷¹ DUPKA György: *Magyar Irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 61.

¹⁷² Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1895. 50.

állított emléket. Példának okáért 1895. február 24-én a gimnázium tornatermében *Jókai ünnepet* szervezett a költő 70. születésnapja alkalmából.¹⁷³ Továbbá 1897. március 15-én megtartott nemzeti ünnepet is méltatták, az ifjúság nagy számban jelent meg és tanúsított érdeklődést.¹⁷⁴

2.10. Munkácsi internátus

A munkácsi állami főgimnázium egyik kultúrmissziójának számított az 1896. január 5-én létrejövő segélyező egyesület létrehozása, amelynek neve az *Ifjúsági Segítő-egyesület* lett. Az egyesület célkitűzései között szerepelt az intézményt látogató szegény sorsú tanulók támogatása, anyagi gondoktól mentes, számukra biztonságos környezet teremtése. A támogatást tanszerekkel, ruházattal, tandíjjal, betegség esetén gyógyszeres betegellátással, lakással, illetve tápintézet vagy nevelőintézet felállításával, ingyenes és egészséges élelmiszerellátás biztosításával képzelték el. A segítő egyesület alapszabályainak elfogadása 1896-ra tehető. Az első évi jelentések szerint az egyesület alapítóinak száma az évben 47 fő, továbbá 49 támogatója volt. Az alapítótágok között szerepelt Nedeczei János, országos képviselő, Ferenczy Lajos ügyvéd, illetve a Schönborn család: Schönborn B. Ervin és Schönborn B. Károly. Számos intézet is támogatta az egyesületet, mint például a *Beregszászi Hitelintézet*, *Bereg-munkácsi Takarékpénztár*, *Munkácsi izraelita Hitközösség*, *Munkácsi izraelita Nőegylet*.¹⁷⁵

Az segélyező egyesület 1897. május 30-án tartott gyűlésén megszervezte a tápintézetet, amelyben a szervezőbizottság tizennégy növendéket vett fel. Az egyesület a Fankovich-féle 5 szobás lakást vette bérbe a tápintézet számára. Nedeczei János elnöksége alatt a tápintézet virágzott, hisz az elnök és bizottsága mindent elkövettek az intézet előmozdítása érdekében: pénzt és élelmiszert gyűjtöttek, felszerelésekkel biztosították a növendékeket. 1899-ben 18 növendékkal nyílt meg az internátus, amelynek igazgatója Simsay Lajos tanár lett. Az elkövetkezendő évek során bővült a létszámuk a növendékeknek. Az 1899–1900-ban már 30-an laktak az internátusban, ebből 20 tanító- és 3 lelkész gyermeke volt¹⁷⁶, tizenöt növendéket pedig élelemmel láttak el. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete értelmében a főgimnázium kezdeményezése által működő internátust 1903. január 1-től államivá nyilvánította.¹⁷⁷

2.11. Magyarosítási törekvések

¹⁷³ *Bereg*, 1895.03.03. 9. szám, 66.

¹⁷⁴ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1897. 123.

¹⁷⁵ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1897. 101–103.

¹⁷⁶ Munkácsi Főgimnáziumi értesítő 1900. 28.

¹⁷⁷ LEHOCZKY 1907. 307

A magyar nyelv használata az 1844. évi 2. törvénycikk alapján vált hivatalossá. Így a közép- és felsőszintű oktatási intézményekben a hivatalos nyelv a magyar lett. Az elemi iskolákban a tanítás kezdetektől fogva a település lakosságának anyanyelvén folyt. Az 1868. évi 38. törvényben is figyelembe véve a nemzetiségeket ez továbbra is így maradt. A vegyes ajkú iskolákban a község engedélyezte a segédtanítók alkalmazását is. A kötelező tantárgyak között nem szerepelt a magyar nyelv. A tanulók anyanyelvükön tanulták a történelmet, földrajzot. A változást az 1879. május 22-én elfogadott *A magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézetekben* megnevezésű jogszabály hozta, amelynek kidolgozásában jelentős szerepet töltött be Trefort Ágoston, vallás- és közoktatásügyi miniszter. A törvényjavaslat előterjesztője Baross Gábor országgyűlési jegyző, aki 1879. április 29-én vita tárgyává tette a parlamentben.¹⁷⁸ A törvény a népoktatás magyar nyelvűvé tételét írta elő. Elrendelte az elemi népiskolában a magyar nyelv kötelező oktatását. Az eredményesség érdekében az iskolák mellett a tanítóképzőkben is a célok teljesítéséhez szükséges óraszámokban kellett tanítani a magyar nyelvet, hogy a tanulmányi idő alatt minden tanítójelölt azt „beszédben és írásban” is elsajátíthassa. A tanítás feltételének a megfelelő nyelvtudás számított. A törvény a pedagógiai pályán már tapasztalatokat szerzett tanítóknak pedig hat év haladékot nyújtott a magyar nyelv elsajátítására, azonban a törvényjavaslat módosított változatában fokozatos bevezetést írt elő: ahol volt alkalmas tanító, ott a következő tanévtől-, ahol pedig még nem volt, ott az első megfelelő nyelvtudással rendelkező pedagógus alkalmazásától vált kötelezővé a magyar nyelv oktatása.¹⁷⁹ Ezek a folyamatok magával vonták a tanítók ellenőrzését is. Az ellenőrzés a tantervekben és az iskolalátogatásban nyilvánult meg. A tanfelügyelő ellenőrizte a tanítások, képesítővizsgák, képesítő oklevelek meglétét, míg a miniszter feladatkörébe a tantervek átvizsgálása tartozott. Az akkori oktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston tanfelügyelői utasításokat adott ki új tantervek készítésére a nem magyar ajkú népiskolák számára. Továbbá az egyházmegyei hatóságok számára is a magyar nyelv tanítására szerkesztett vezér-és tankönyvet küldött a törvény minél sikeresebb végrehajtására.¹⁸⁰

A tanfelügyelők feladatköre továbbá azon iskolák összeírásának elkészítésére terjedt ki, amely rögzítette mindazon tanulók és tanítók adatait, akik nem rendelkeztek megfelelő magyar nyelvtudással. Az összeírás továbbá a nem magyar anyanyelvű, de magyar nyelvet

¹⁷⁸ CULTURA–MTI: „Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék.” 135 éve I. Ferenc József magyar király szentesítette a magyar nyelv tanítását valamennyi népiskolában és tanítóképző intézetben. In: https://cultura.hu/kultura/a-magyar-nyelv-tanitasi/?utm_source=chatgpt.com. [Letöltés ideje: 2025.04.05.] (Továbbiakban: CULTURA–MTI)

¹⁷⁹ S. HAMAR Mária: *A magyar nyelv népiskolai kötelező oktatást elrendelő 1879-i törvény*. In: https://misc.bibl.u-szeged.hu/12937/1/mp_1978_002_5365_300-308.pdf, [Letöltés ideje: 2025.05.01.]

¹⁸⁰ CULTURA–MTI

beszélők számát is tartalmazta. A tanítók összeírására is hasonló módon jártak el. A tanítókat képesítő vizsga letételére kötelezték, ahol a vizsgabizottság elnöke maga a tanfelügyelő volt, továbbá jelen volt az állami tanítóképezde igazgatótanácsának két tagja és az adott intézet két tanára.¹⁸¹

A felekezeti iskolákban a felekezet feladata volt, hogy az általuk fenntartott népiskolák számára tantervet állítsanak fel. 1885-ben készült el az első evangélikus tanterv, mely a nem magyar ajkú iskolák számára megfogalmazta a magyar nyelv tanításával kapcsolatos tennivalókat.¹⁸² A későbbiekben több törvény is módosította a nyelvtanítást. Apponyi Albert kultuszminiszter nevéhez fűződik az 1907. évi 27. törvény, amely azt a feltételt támasztotta a felekezeti iskolák állami támogatásához, hogy a tanulóknak a negyedik osztály után ki kell tudni fejezni magukat alapszinten magyarul, írásban és szóban is.¹⁸³

Bereg vármegyére vonatkozóan a helyi lapokban megjelent cikkek alapján informálódhatunk. A törvény életbelépéséről és kivitelezéséről a *Bereg megye népiskolai közoktatásának 1879/80-ik évi állapotáról* című jelentésben olvashatunk. A törvénynek megfelelően a közigazgatási bizottság megtette a szükséges eljárásokat és gondoskodott arról, hogy a nem magyar tannyelvű népiskolákban olyan tanítót alkalmazzanak, akik a magyar nyelv tanítására képesek voltak. A magyar nyelv elsajátításához szükség volt magyar tannyelvű könyvekre. A kormány által biztosított hitel eredményeképpen 4200 darab magyar tankönyv került szétosztásra a növendékek között. A cikk tájékoztatást nyújt a tankerületben működő nem magyar tannyelvű népoktatási tanintézetek számáról, amely összesen 156 volt. A néptanítók létszáma 151 fő volt a kerületben, ebből 76 tudott szóban és írásban magyar nyelven, és így az oktatói feladataikat is el tudták látni; 46 tanítónak részleges tudása volt és 29 személy egyáltalán nem tudott magyarul. A nem magyar tannyelvű népiskolák közül 99-ben tanították a magyar nyelvet. A hitközségi iskolaszékek jelentése szerint ezekben az iskolákban magyarul olvasni 2886 tanuló tudott, illetve 2401 növendék volt képes magyar nyelven írni. Ezek az eredmények nem voltak kielégítőek, ugyanis a legtöbb iskolában a magyar nyelv tanítása céljaként – a cikkből idézve – „... csak a gépies írás–olvasás elsajátítását” tekintették.¹⁸⁴ Azt a célt, hogy a tanulók a magyar beszédet elsajátítsák és gondolataikat ki tudják fejezni, figyelmen kívül hagyták. A jelentés szerint néhány iskolában a növendékek már tudtak magyarul olvasni, de a

¹⁸¹ KOVÁTSNÉ Németh Mária: *A magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítása*, In: Neveléstörténet-1.évf. 3–4.sz., 2004., https://epa.oszk.hu/04300/04386/00025/pdf/EPA04386_nevelestortenet_2004_03_085-095.pdf [Letöltés ideje: 2025.04.06.]

¹⁸² KOVÁTSNÉ 2004.

¹⁸³ POLYÁK 2013.64.

¹⁸⁴ *Bereg*, 1882.01.22. 4. szám, 14.

mindennapokban előforduló szavakat nem értették, és ebből adódóan elengedhetlenné vált a tanítók számára kiállított vezérkönyvek alkalmazása. A magyar nyelvet nem tudó néptanítók számára a közoktatási miniszter elrendelte az iskolai szünet alatt teljesítendő póttanfolyamokat. Erre a célra a lévai, losonci, sárospataki, bajai, aradi, kolozsvári, székelykeresztúri, zilahi, szegedi, máramarosszigeti, győri és szombathelyi képzőintézetek voltak kijelölve. A póttanfolyamon résztvevő tanítók napidíjban részesültek.¹⁸⁵ A sárospataki póttanfolyamon 1880-ban tíz Bereg vármegyei néptanító vett részt.¹⁸⁶

A Bereg vármegyei tanfelügyelő a törvényhatóság további eredményeiről a közigazgatási bizottság felé intézett jelentésében számolt be. A beszámolóban kiemelte a rögzített adatok elégtelen eredményeit. A megye 272 községében összesen 265 népoktatási tanintézet működött 1884-ben, s ezek közül csak 137-ben tanították a magyar nyelvet, míg 34 iskolában a magyar nyelv oktatására a tanerő hiánya miatt nem szenteltek figyelmet. A tanítók nem tudtak magyarul és újakat a csekély fizetés miatt nem találtak. Ezek a kedvezőtlen állapotok a görögkatolikus iskolákban voltak megfigyelhetőek. A felekezet 132 iskolát tartott fenn és a megye 26.437 tanköteles gyermeke közül 13.903 volt a tárgyalt felekezet híve. Állami iskola a megyében összesen csak 41 működött. Az 1883–84-es tanévben az iskolák száma nyolccal, a tanulóké 1856-tal szaporodott. Az évben mégis a tankötelesek 70,5 százaléka, azaz 18.638 gyermek vett részt oktatásban. A tanfelügyelő szerint megnyugtató állapot csak Munkácsen volt, a város új iskolájában 16 tanító 1342 gyermeket oktatott.¹⁸⁷

Halász Ferenc tanfelügyelő a magyar nyelv tanításáról szóló 1879. évi rendeletet a munkácsi egyházmegye püspökével is közölte. A püspök válaszelevelében a nyomasztó anyagi helyzetet hangsúlyozta, amely a felekezet népiskoláinak törvényszerű fejlesztését akadályozza. Lehetetlennek tartotta a magyar nyelvet nem tudó- és képesítéssel nem rendelkező tanítók helyére azonnal történő, elegendő számú képesítéssel rendelkező tanítók alkalmazását. Kérte a közoktatásügyi miniszterhez intézett felterjesztésben a magyar nyelv tanításáról szóló törvény végrehajtásának további 5 évre kiterjedő haladékának engedélyezését.

A Bereg vármegyei közigazgatási bizottság Firczák munkácsi püspökhöz címzett válaszában megerősítette az anyagi viszonyok súlyosságának tudomásul vételét. Kivételesen aggasztó állapotok a megye északi részén-, a görögkatolikus hitfelekezethez tartozó lakosság által lakott területeken volt megfigyelhető. Abban is megerősítette a püspököt, hogy a közigazgatási bizottság tisztában van vele, hogy a görögkatolikus közösség kétharmada a

¹⁸⁵ *Bereg*, 1882.05.28., 22. szám, 90.

¹⁸⁶ *Bereg*, 1881.02.08., 7. szám, 26.

¹⁸⁷ *Fővárosi Lapok*, 1885.01.04. 3.szám, 24.

legjobb szándéka szerint sem képes iskolaügyét a népoktatási törvénynek megfelelő színvonalra emelni. A magyar nyelv tanítására vonatkozó törvények végrehajtásának haladéka kapcsán úgy vélekedett, hogy a haladék nem szolgálná a kívánt eredmények elérését, mivel a probléma nem a pedagógusok létszámhiányában rejlik, hanem abban, hogy az egyházközösség nem garantál anyagi biztonságot a tanítók számára.¹⁸⁸ Mindemelett az állami népiskolák hasznosságáról tett bizonyosságot, ugyanis a népiskolák kedvezőek voltak a nem magyar ajkú népre, hiszen a ruszin lakosságú községek kérvényeikben fogalmazták meg igényüket a tanintézetek felállítására. A bizottság elnöke továbbá kérte az egyházi méltóságot, hogy minden görögkatolikus felekezetű községben, ahol a nép önerejéből képtelen jól működő iskolát működtetni és fenntartani, adják állami kézbe.¹⁸⁹

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökei támogatták a későbbiekben is a magyarosítási folyamatokat. Ennek egyik bizonyítéka Firczák püspök felhívása, amelyet 1893 novemberében intézett lelkészeihez, amelyben taglalta a magyar nyelv használatának fontosságát és annak kiterjesztését. A magyar nyelv tanításának vonatkozásában meggyőződése volt, hogy a következő ifjú nemzedék kezében van a magyar nemzet jövője.¹⁹⁰

Munkácson a kereskedelmi- és ipariskolában, a polgári leányiskolában és a gimnáziumban is magyar nyelven folyt az oktatás.¹⁹¹ A magyar nyelv kötelező tárggyá tétele a későbbiekben már nem csak az oktatásra terjedt ki, hanem a nyelv kulturális integrációt is képviselt, vagyis az állameszme erősítésében is szerepet játszott. A *Bereg* című sajtóban tanúi lehetünk elsősorban a névmagyarosító egyesület felállítását célzó terveknek, amely arra volt hivatott, hogy a nem magyar hangzású névvel rendelkező, de magyar érzelmű személyeknek lehetőséget nyújtson neveik magyarosabbá tételére.¹⁹² Az 1898-as években a városból többen is névváltoztatásokat hajtottak végre.¹⁹³ Dr. Schlesinger Kálmán városi orvos esete is jól szemlélteti mindezt, aki a belügyminiszter engedélyével Szél-re magyarosította vezetéknevét.¹⁹⁴ A további magyarosítási eljárás a községnevek magyarosítására terjedt ki.¹⁹⁵

Bereg vármegye magyar érzelmű fiai által 1883-ban megalakításra került a *Megyei Magyar Közművelődési Egyesület*. Célkitűzéseiben a magyar nemzeti nevelés előmozdítását

¹⁸⁸ *Munkács*, 1885.10.08., 41. szám, 29.

¹⁸⁹ *Munkács*, 1885.10.15., 42. szám, 133.

¹⁹⁰ BRAUN László: *Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok. In Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Monográfia. Főszerk.: CSATÁRY György. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász – Ungvár, 2021. 327.

¹⁹¹ VARGA 2017, 84.

¹⁹² *Bereg*, 1881.01.16., 3. szám, 9.

¹⁹³ *Magyarország*, 1898.09.29., 270. szám, s.p.

¹⁹⁴ *Kárpátalja*, 1890.11.16., 46. szám, 176.

¹⁹⁵ *Bereg*, 1883.09.16., 38. szám, 162.

határozták meg. A szervező bizottság január 30-án tartó ülését Beregszászban tartotta.¹⁹⁶ A *Bereg* c. lapban fellelt cikkben (*A beregmegyei magyar közművelődés egyesület-hez*) az egyesületet bemutató ismeretlen személy jelentőséget tulajdonított az iskolai oktatáson kívül szervezendő egyesületek elengedhetetlen voltára. Meglátása szerint az iskolai nevelés hatékonyságát alapvetően befolyásolja az, hogy a gyermekekre ható társadalmi-környezeti erők gyakran erősebben jelen vannak, mint maga az oktatás. Véleménye szerint az oktatás céljai csak akkor érhetők el, ha a nevelést támogató külső tényező – például közművelődési egyesület – is aktívan részt vesz a gyermek szocializációjában. Az iskola önmagában kevés: a nevelés hatékonysága a tágabb társadalmi környezet alakítását is megköveteli.¹⁹⁷

Az egyesület céljainak teljesítésére bizonyos anyagi ráfordításra is szükség volt. *Munkács* c. helyi lapban Jobszty Gyula, alispán a megye nevében az 1885. március 27-én megtartott közgyűlés részleteit közölte a Bereg vármegyei közönséghez, melyben az anyagi források hiányára hivatkozva az egyesület alapszabályaiban célként kitűzött irányelvek megvalósíthatatlanságát hangsúlyozta. A cikkből idézve:

Itt e Kárpátalji vegyesajku megyébe igen hálás tér nyilik ilyen irányú működésre, mert a megye felső részén lakó ruthén ajkú nép, természettől fogva szelíd, könnyen hajlítható, s a magyar államézme s a magyar nyelv iránt egyáltalán nem ellenséges érzületű, sőt a magyar nyelvet igen könnyen elsajád'ja, s nemzetiségi aspiratiói pedig nincsenek. Az egyesület és a megye sem nem rendelkezett megfelelő anyagi erővel. Így a fennálló helyzet orvoslására a megye elhatározta, hogy: – „... hozzátok fordulni kedves atyánkfiái, tihozzátok az alföld tősgyökeres magyarjaihoz, a kik az édes házaik nyelv zengésén kívül körültekintést másra nem hallotok. Ti nem nézhetitek azt közönynyel, miként küzd a felvidéki maroknyi magyarság ezen minden magyar előtt szent és magasztos cél érdekében, nektek meg kell testvéreitek segélyszavát hallanotok, nektek segítségünkre kell lennetek!” – az ország területein élő-, tősgyökeres magyaroktól adományokért folyamosodik az egyesület célkitűzéseinek megvalósítására, valamint a magyar közművelődés érdekében.¹⁹⁸

Nehézséget okozott a munkácsi-szentmiklósi uradalom tisztviselőinek nem magyar nemzetiségű volta is. A helyi lapban olvashatunk arról, hogy gróf Schönborn Ervin¹⁹⁹ elrendelte

¹⁹⁶ *Ellenzék*, 1883.02.01., 26. szám, s.p.

¹⁹⁷ *Bereg*, 1883.03.04., 9. szám, 41.

¹⁹⁸ *Munkács*, 1885.04.30., 18. szám, 36.

¹⁹⁹ Schönborn Ervin – 1842. november 7-én született Schönborn Frigyes Károly és Bolza Anna gyermekeként 1864 áprilisában megnősült. Felesége Trauttmansdorff-Weinsberg Franciska grófnő lett, akitől négy lánya és két fia született. 1865-ben kettős öröm érte, ekkor született első gyermeke, Anna, és ugyanebben az évben kapta meg első udvari címét is, császári és királyi főkamarási rangot. 1866. december 27-én Bereg vármegye főispánja lett, e tisztséget egészen 1871-ig töltötte be. Főispáni rangja ellenére nem vállalt aktív szerepet sem az ország, sem pedig a megye politikai életében, a magyar országgyűlés felsőházi tagjaként és Bereg vármegye gyűlésein is csak

az 1879-től az uradalmában szolgáló tisztek számára a magyar nyelvből történő vizsga letételét. Felmerült az uradalom lakosaiban a kérdés, hogy „*lesz-e vajon foganatja a rendeletnek*”, ugyanis a vizsgálóbizottság elnöke, dr. Umlauf Győző, maga sem tudott jól magyarul. Olyan hírek is terjedtek, miszerint Schönborn Ervin intézkedéseinek dacára a magyar tiszteket „*üldözteti*”, és az uradalmi tiszti állások betöltésére cseh-és más nemzetiségű egyéneket alkalmaz.²⁰⁰ Ezt bizonyítja a grófhhoz intézett-, egy névtelen munkácsi polgár által írt kérelem, amelyben a lakosok igényeit fogalmazták meg, s amely a *Munkács* című lapban is publikálásra került. A beadvány első részében a lakosság a grófi uradalom magyarrá tételét kérelmezte. Arra hivatkoztak, hogy az uradalom legfőbb tisztviselői nem értik meg a magyar nyelvet. Ebből adódóan a lakosság sérelmezte a szolgálatteljesítésre alkalmas, magyar férfiak kérelmének elutasítását. A főtisztek a következőkre hivatkozva: „*önök nem nekünk valók*”, utasították el a magyar férfiakat. A levél írója mindezek mellett kiemelte, hogy bár Schönborn Ervin gróf utasítására rövid időn belül a tiszteknek el kellett volna sajátítania a magyar nyelvet, ennek a követelménynek végül nem volt látható eredménye. A levél második részében a város felvirágoztatásának közbenjárását kérték. A munkácsi polgár hangsúlyozta, hogy a város közjövödelmének egy részét a művelődés oltárára tette fel, ennek nagyobb részét az oktatásügyre. Miután az anyagi források kimerültek és az alsófokú iskoláit az államnak adta át az uradalom, ahelyett, hogy támogatta volna az átmenetet, inkább felmondta az apácaiskola helyiségének bérleti szerződését. Így ez a lépés azt bizonyította, hogy az uradalmat és az ott működő tisztviselőket nem érdekelné az oktatás ügye – pedig mindez legalább annyira, sőt még inkább fontos lehetne számukra, mint a legszegényebb napszámos számára. A további legfőbb óhaj a helyi 4 osztályos gimnázium kiegészítése volt.²⁰¹

A közoktatásügyi jelentésekből megtudhatjuk, hogy Bereg vármegye évenként 60.000 forint államsegélyt vett igénybe. Ezzel a jelentős összeggel a magyarosodás ügyének gyors ütemű terjedését kellett volna elérni. Az előző sajtóanyag egyik részéhez hasonlóan a megye uradalmi tisztviselőinek nem magyar nyelvűségét emelték ki, akik az állami érdek figyelmen kívül hagyásával, haszontalan pénzkidobással töltötték idejüket. A cikk írója aggodalmát fejezte ki a felnövekvő generáció jövője kapcsán: hiszen, ha a megye gyermekei el is sajátítják a magyar nyelvet, felnőtt korukra az uradalom támogatása nélkül nem élhetnek meg. Így az

ünnepélyes alkalmakkor tette tiszteletét. Bereg vármegye földjein személyesen ritkán tartózkodott, leginkább kirándulóhelyként szolgáltak számára, ahol a vadászati idény alkalmával számos főnemest látott vendégül. 1903. január 20-án tüdőgyulladás következtében váratlanul meghalt. In: KIRÁLY Evelin: *Schönborn-Buchheim Ervin gróf és a munkács-szentmiklósi uradalom*. Újkor.hu. Interneten: <https://ujkor.hu/content/schonborn-buchheim-ervin-grof-es-munkacs-szentmiklosi-uradalom> [Letöltés ideje: 2025.05.21.]

²⁰⁰ *Bereg*, 1886.02.28., 9. szám, 37.

²⁰¹ *Munkács*, 1885.06.18., 25. szám, 63.

uradalomban alkalmazott tisztekkel a magyar nyelven történő kapcsolat teremtés sem kivitelezhető. A cikk írója szerint: „*Ha azt akarjuk, hogy e vidék népe a magyar nyelvet megtanulja és azt az életben használja, akkor a kormány képviselőiben álló hivatalnokoknak ostromra van szükségük, melylyel miként az isteni mester Jeruzsálem templomából, úgy űzzék ki innen a magyarral assimilálni nem akaró idegeneket. Mindaddig, míg csehek és morvák űzik itt hazafiatlan játékaikat, addig e vidék meg nem magyarosodhatik.*”²⁰²

Ahogy a sajtó által bemutatott részletekből is kitűnik, több munkácsi és az uradalomhoz tartozó magyar polgár fejezte ki aggodalmát a gróf irányába, amiatt, hogy az uradalmi intézkedések nem a helyi közösség nyelvi és kulturális törekvéseit szolgálták. A magyar kormány és a *Beregmegyei közművelődési egyesület* azon munkálkodtak, hogy a magyar nyelv elsajátítására a különböző nyelvű lakosoknak könnyen hozzáférhető utat és módot teremtsenek, egyfelől a magyar nyelvű óvodák, másfelől az állami népiskolák által. A magyar nyelv elsajátítása mellett az is cél volt, hogy a különböző nyelvű polgárok gyermekeinek alkalmuk legyen a nyelv által a tisztességes megélhetéshez. Azonban a gróf által betelepített cseh- és morva személyek a tisztviselői pozíció betöltésével a magyar férfiak munkalehetőségeit szűkítették. A tisztviselők jelentős autonómiával bírtak a munkaerő-felvétel és a helyi ügyek intézése terén, így mivel a gróf nem tartózkodott állandó jelleggel az uradalomban, valószínűleg nem volt módja közvetlenül érzékelni a helyi közösséget érintő visszasságokat, emellett ő sem sajátította el a magyar nyelvet és annak ellenére, hogy kihirdette a magyar nyelv minél hamarabb történő elsajátítását, emellett a *Beregmegyei közművelődési egyesület* képviselői pozícióját is betöltötte, nem tudott érzelmi, történeti vagy identitásbeli kötődéssel viszonyulni az adott nyelvhez, ebből adódóan pedig a közösséghez.

²⁰² *Munkács*, 1885.08.06. 32. szám, 91.

ÖSSZEGZÉS

A dolgozat keretén belül Munkács társadalmi életével, oktatásával foglalkoztam, különösen az 1860–1890-es évek időszakra fókuszálva.

Az első fejezetben a város kohézióját adó társadalmi közösség taglalására került sor, amelynek összetétele igencsak heterogén volt. A többséget alkotó magyar, valamint német, ruszin, zsidó lakosok formálták leginkább a város arculatát. Közösségi kezdeményezéseik révén ipartestületeket, segélyező egyesületeket alakítva járultak hozzá a város kulturális működéséhez.

A dolgozat jelentős részét a városban működő tanintézetek vizsgálata képezte. Az 1867-ben létrejövő osztrák-magyar kiegyezés új feltételeket biztosított a polgári átalakulás számára, amely az oktatás területén is modernizációs törekvésekben nyilvánult meg. Az 1868. évi népoktatási törvénnyel kötelezővé vált a 6–12 év közötti gyermekek iskolába járása. Az iskolaépítési program elindítása, tankerületek kialakítása, a tanítók képzése, községi, valamint az állami iskolák felállítása mind hozzá járultak a kor kihívásaihoz alkalmazkodni képes társadalom kialakításához.

Megállapítható, hogy a népiskolai törvény bevezetésével Munkácson is fokozatosan kiépült az oktatás ezen új iránya. Az oktatási törvény bevezetésének első éveiben problémát jelentett a tankötelesek iskoláztatása, kiemelten az izraelita felekezetűek törvénytelenül működtetett iskolái, amelyet a századforduló előtti években sem tudtak a városi hatóságok felszámolni.

A népoktatási törvény révén a városban községi iskolát is alapítottak, ezt követően 1882-ben a városi képviselő testület kérelmezte a községi elemi fiú- és lányiskola, az ipari- és az alsófokú kereskedelmi iskolák államivá tételét, amelyet anyagi ráfordítás hiányában csak 1884-ban tudtak kivitelezni.

A polgári fejlődés megkívánta a megbízható magatartást tanúsító hivatalnoki és értelmiségi réteg képzését, így a középfokú oktatási intézmények egyre nagyobb szerepet tölthettek be a társadalom életében. Munkács fejlődésének egyik jellegzetes megnyilvánulása a főgimnázium működése volt, amelyet a társadalom közép- és felső rétegek gyermekei látogattak. Az iskolaértésítők elemzéseiből kiderült, hogy 1892–1900 között a nyelvi megoszlás tekintetében a domináns magyar nyelvű tanulók mellett a német ajkú tanulók alkottak többséget.

A dualizmus időszakában a soknemzetű ország oktatáspolitikájának egyik vezérgondolata az volt, hogy a vezető kultúrának a magyarnak kell lennie, ennek érdekében pedig meg kellett teremteni az egységes állami irányítású, magyar nyelvű nemzeti közoktatást. Az 1879. évben elfogadott törvény a magyar nyelv kötelező oktatását rendelte el a népoktatás elemi szintjén; ezzel egyre inkább a kulturális homogenizációt, valamint a modern állam hatékony működését próbálta megvalósítani. Az adott törvényi szabályozás Bereg vármegyére, ezen belül Munkácsra is kiterjedt. A tanfelügyelői jelentésekből megállapítható, hogy a városban a törvénynek megfelelően jártak el. A tanfelügyelő gondoskodott arról, hogy a nem magyar tananyelvű népiskolákban olyan tanítók oktassanak, akik a magyar nyelv oktatásához megfelelő kompetenciával rendelkeztek.

A magyarosítás a közéletre is fokozatosan kiterjedt. Elkezdődött a név- és helynevek magyarosítása. A munkács-szentmiklósi uradalom lakosai körében elégedetlenséget váltott ki a nem magyar anyanyelvű tisztviselők alkalmazása, amely nyelvi és identitásbeli feszültségekhez vezetett. A bemutatott sajtó részekből megállapítható, hogy az uradalom, ezen belül Munkács is megpróbált eleget tenni az állami rendelkezéseknek.

A vizsgált időszak tapasztalatai összességében arra engednek következtetni, hogy a város igazodott a modern polgári állam eszméihez. Fejlődése nyomon követhető az oktatási intézmények valamint a kulturális, társadalmi élet színtérének számító egyesületek révén.

РЕЗЮМЕ

У межах магістерської роботи розглядала суспільне життя та систему освіти Мукачева, зосередившись, зокрема, на періоді між 1860 та 1890 роками.

У першому розділі було проаналізовано соціальну спільноту, яка забезпечувала згуртованість міста. Вона була досить неоднорідною за складом, проте завдяки своїм громадським ініціативам зробила вагомий внесок у культурне функціонування міста, зокрема через створення промислових і благодійних асоціацій.

Основну частину дисертації становить огляд навчальних закладів, що функціонували в місті. Закон про обов'язкову початкову освіту встановив обов'язкове шкільне навчання для дітей віком від 6 до 12 років. Реалізація програми будівництва шкіл, створення шкільних округів, підготовка вчителів, а також заснування муніципальних та державних шкіл сприяли формуванню сучасного, освіченого суспільства.

Можна стверджувати, що з прийняттям закону про початкову освіту нова освітня модель поступово приживалася і в Мукачеві.

Одним із характерних проявів розвитку міста стало функціонування середньої школи, яку відвідували діти з середніх і вищих суспільних верств. Аналіз шкільних звітів за період 1892–1900 років засвідчив, що, окрім домінуючих угорськомовних учнів, значну частину становили німецькомовні.

В епоху дуалізму одним із провідних принципів освітньої політики багатонаціональної держави було утвердження угорської як провідної культури. Задля цього створювалася уніфікована державна система народної освіти з угорською мовою навчання.

У підсумку можна зробити висновок, що місто успішно адаптувалося до ідеалів модерної громадянської держави. Його поступ простежується через діяльність навчальних закладів та громадських об'єднань, що стали важливими осередками культурного та соціального життя.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK JEGYZÉKE

I. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

1. KTÁL. F. 1589, Op. 2, Od. zb. 3476. f. 10–12.

II. KORABELI LAPOK, FOLYÓIRATOK

2. *Bereg*, 1881.12.18., 51. szám, 198.
3. *Bereg*, 1881.01.16., 3. szám, 9.
4. *Bereg*, 1881.02.08., 7. szám, 26.
5. *Bereg*, 1882.01.22. 4. szám, 15.
6. *Bereg*, 1882.05.28. 22. szám, 90.
7. *Bereg*, 1882.09.10., 38. szám, 156.
8. *Bereg*, 1883.03.04., 9. szám, 41.
9. *Bereg*, 1883.05.13., 19. szám, 76.
10. *Bereg*, 1883.06.14., 25. szám, 101.
11. *Bereg*, 1883.06.24., 25. szám, 232.
12. *Bereg*, 1883.09.16., 38. szám, 162.
13. *Bereg*, 1883.11.25., 49. szám, 205.
14. *Bereg*, 1884.06.08., 23. szám, 97.
15. *Bereg*, 1886.02.28., 9. szám, 37.
16. *Bereg*, 1895.03.03., 9. szám, 66.
17. *Bereg*, 1898.09.18., 38. szám, 282.
18. *Budapest Hírlap*, 1885.05.03., 121. sz. 36.
19. *Budapest Hírlap*, 1887.01.26., 25. sz. s.p.
20. *Budapesti Hírlap*, 1872. 08. 23. 191. sz. s.p.
21. *Budapesti Hírlap*, 1892.08.11., 222. sz. s.p.
22. *Ellenőr*, 1873. augusztus 26. 195. sz. s.p.
23. *Ellenzék*, 1883.02.01 / 26. sz. s.p.
24. *Felvidéki Tanügy*, 1882.10.15., 1–2. szám, s.p.

25. *Fővárosi Lapok*, 1885.01.04., 3.szám, 24.
26. *Kárpátalja*, 1890.11.16., 46. szám, 176.
27. *Kelet*, 1903.03.25., 3. szám, 89.
28. *Közgazdasági Értesítő*, 1884.01.24., 4. szám, 144.
29. *Magyar Közigazgatás*, 1885.01.22. 4. szám, 44.
30. *Magyarország*, 1898.09.29., 270. szám, s.p.
31. *Munkács*, 1885.03.12., 11. szám, 9.
32. *Munkács*, 1885.04.02., 14. szám, 20.
33. *Munkács*, 1885.04.09., 15. szám, 24.
34. *Munkács*, 1885.04.30., 18. szám, 36.
35. *Munkács*, 1885.06.18., 25. szám, 63.
36. *Munkács*, 1885.07.02., 27. szám, 72.
37. *Munkács*, 1885.08.06., 32. szám, 91.
38. *Munkács*, 1885.08.27., 35. szám, 106.
39. *Munkács*, 1885.09.17., 38. szám, 117.
40. *Munkács*, 1885.10.08., 41. szám, 29.
41. *Munkács*, 1885.10.15., 42. szám, 133.
42. *Nemere*, 1879.04.27. 9.évf. 34. szám, 134.
43. *Nemzet*, 1893.07.11., 3904. szám, s.p.
44. *Nemzeti Nőnevelés*, 1883.10.01., 8. szám, 598.
45. *Néptanítók lapja*, 1896.07.23., 30. szám, 659.
46. *Pesti Hírlap*, 1893.08.22., 231. szám, 360.
47. *Politikai Ujdonságok* 1866.02.07., 6. szám, s.p.

III. PUBLIKÁLT FORRÁSOK, KORDOKUMENTUMOK

Alreál-gimnázium értesítői (1868–1875)

48. *A Munkácsi Valláskülönbség nélküli Alreál-Gymnasium értesítővénye 1868/69.*
49. *A Munkácsi Valláskülönbség nélküli Alreál-Gymnasium értesítővénye 1869/70.*
50. *A Munkácsi Valláskülönbség nélküli Alreál-Gymnasium értesítővénye 1871/72.*
51. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reál-Gymnasium értesítővénye 1872/73.*

52. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reál-Gymnasium értesítője 1873/74.*

53. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reál-Gymnasium értesítője 1874/75.*

Állami gimnázium értesítői (1875–1890)

54. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1875/76. 1876.*

55. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1876/77. 1877.*

56. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1877/78. 1878.*

57. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1878/79. 1879.*

58. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1879/80. 1880.*

59. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1887/88. 1888.*

60. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1888/89 1889.*

61. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1889/90 1890.*

Főgimnázium értesítői (1890–1900)

62. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1890/91.*

63. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1891/92.*

64. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1892/93.*

65. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1894/95.*

66. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője és története. 1895/96.*

67. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1896/97.*

68. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1898/99.*

69. *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1899/1900*

70. Az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt*, Pest, 1871.

71. DÁNYAI Dezső: *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*, KSH, Budapest, 1993.

72. FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik*. 3. kötet. K. n., Pest, 1851.

73. SZALAY István: *1872 – 1902. Harmincz év a Munkácsi Segélyező és Árvaházi Nőegyesület történetéből. Időszaki jelentés, fennállásának XXX-ik évfordulójára alkalmából*. Pannonia Könyvnyomda, Munkács, 1903.

74. TABÓDY József: *Munkács múltja és jelene Magyarország történetében*. Pest, 1860.

75. VARGHA Gyula: *Hivatalos Statisztikai közlemények. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*, Budapest, Az Atheaeum R. Társ. Könyvnyomdája, 1880.

IV. KÉZIRATOK

76. LÁSZLÓ Gézáné: *A történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék sajtótörténete 1845-től 1920-ig*. Doktori disszertáció, Budapest, 2013.
77. PERÉNYI József: *A ruszinok történetének vázlata 1800–1918*. Kandidátusi értekezés. MTA, Budapest, 1954.
78. POLYÁK Marianna: *Görög katolikus és állami elemi népiskolák Bereg vármegyében a dualizmus idején*. Doktori (PhD) értekezés, Piliscsaba, 2013.
79. SOLYMOSI József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben*. Doktori disszertáció. Budapest, 2009.

V. MONOGRÁFIÁK, SZAKKÖNYVEK

80. GERGELY András: *Magyarország történet a 19. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
81. GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász, 2008.
82. LEHOCZKY Tivadar: *Beregvármegye monographiája*. III. kötet. Különös rész. Pollacsek, Ungvár, 1881.
83. LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monographiája II. kötet*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1998.
84. MOLNÁR D. István: *Perifériáról perifériára Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kalligram, Budapest, 2018.
85. RUSZOLY József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*, Szeged 1999.
86. VARGA Bálint: *Árpád a város fölött, Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Budapest, 2017.

VI. TUDOMÁNYOS TANULMÁNYOK ÉS SZAKCIKKEK

87. BÁNYAI Viktória–VARGA Bálint: Hagyományos és modern zsidó oktatás. In Bányai Viktória Fedinec Csilla Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
88. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: *Kárpátalja szabadkőművességéről*. In Honismeret, 22. évf. 5. sz. (1994.)

89. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: *Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig* In Magyar Névtani Dolgozatok 114. Budapest, 1992.
90. BERGHAUER Sándor: Regélő váraink. In *Közoktatás. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség lapja*, 10. évfolyam, 2–3. szám, 2003.
91. BEZDAI Sándor: A dualizmus kori egyesülettörténet forrásai. In „Nem búcsúzom...”: *emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére*. Szerk.: Nagy István: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Történettudományi Tanszék, Generalia, Szeged, 1994.
92. BOTLIK József: Anyakönyvi kutatások lehetőségei Kárpátalján. In *Turul – A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye*. 2012. 85/1. sz. 23–28.
93. BÖSZE Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” Somogy megye egyesületei a dualizmus korában. In Szili Ferenc: *Somogyi Almanach*, 1997. 53. szám. Kaposvár 1997.
94. BRAUN László: *A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai*. In Kárpátalja története örökség és kihívások, Monográfia, II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021
95. CIEGER András: Bereg három arca. Helyi közélet az 1870-es években. In *Kárpátaljai Minerva* I. kötet 1. füzet, Budapest–Beregszász, 1997. 47–88.
96. CSATÁRY György: Kézművesipar–történeti anyagok az Ungvári, Munkácsi és Beregszászi városi levéltárban. In *VII. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém 1990. november 12–14.* Szerk.: Nagybakay Péter – Németh Gábor: Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Veszprém, 1991.
97. CSERNICKÓ István – Fedinec Csilla: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19-20. század fordulóján, kitekintés a mára. In Szakál Imre: „*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*” „*Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul*” *A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai*, „RIK-U” Kft., Beregszász–Ungvár, 2018.
98. CSÍKI Tamás: *Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek*. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
99. CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése a konszolidált időszaka (1867–1890). In *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

100. DANCs György: Közegészségügy és orvosi eljárások az 1831-es kolerajárvány idején Bereg vármegyében. In *LIMES. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2018. 5. évf.
101. FEDINEC Csilla: Ruszin önmeghatározási kísérletek az 1860-as években. Hivatali nyelv. In *Társadalomtudományi tanulmányok. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tanulmánykötete*. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár Ferenc. Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont–RIK-U Kiadó, Beregszász–Ungvár, 2021. 77–92.
102. KARÁDY Viktor: Értelmiség, világi iskolázás és elitképzés. In Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: *Zsidók Kárpátalján Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013
103. KARÁDY Viktor: Értelmiség, világi iskolázás és elitképzés. In *Zsidók Kárpátalján Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
104. KATUS László: Egy kisebbségi törvény születése, Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. In *Regio Kisebbségi Szemle*, 1993. (4. évfolyam, 1–4. szám).
105. KOLLEGA Tarsoly István: *V. Kötet Tudomány 2. Társadalomtudományok, Oktatásügy a századforduló körüli évektől a trianoni békeszerződésig*
106. KOMORÓCZY Szonja Ráhel: Héber nyomdák, könyvkultúra. In *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk.: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 85–94.
107. KOMORÓCZY Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. In *Zsidók Kárpátalján, Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk.: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel: Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013. 37–44.
108. KONRÁD Miklós: *Az állam és Kárpátalja orthodox zsidósága*. Szerk. Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.
109. KOVÁTSNÉ Németh Mária: *A magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítása*, In: Neveléstörténet-1.évf. 3–4.sz., 2004.
110. MANN Miklós: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus első évtizedeiben. In *Iskolakultúra*, 1993. 3. sz. 15–16. pp. 78–86.

111. MANN Miklós: *Oktatáspolitikusok és oktatáspolitikai koncepciók Magyarországon 1867-1944.* Szerk.: Sasfi Csaba, Iskola és társadalom, A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997.
112. MAYER Mária: A ruszinok (kárpátukránok) és az 1865. évi képviselőválasztás. In *Századok*, 1974. 5–6. sz. 1142.
113. MOLNÁR Ferenc: A Bereg vármegyei görögkatolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában. In FEDINEC Csilla –SZOTÁK Szilveszter: *Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*, Ballasi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013
114. MOLNÁR Ferenc: A kiegyezés hatása a ruszin mozgalomra. In *Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon.* Szerk.: Kovács Kálmán Árpád. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019. 199–222.
115. MOLNÁR Ferenc: A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején. In *Kárpátalja története. Örökség és kihívások.* Szerkesztőbizottság elnöke: Brenzovics László. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász – Ungvár, 2021. 303–309.
116. MÜLLER Ildikó: *Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában.* In: *Sic Itur ad Astra A 2000.* 3. sz.
117. PALOTÁS Emil: A Birodalom újjászervezésének kísérletei (1850–1867). In *19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok.* Szerk.: Vadász Sándor. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.
118. PAVLENKO, Georgij Vasziljevics: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században. In *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv.* Szerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 38.
119. PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: *Neveléstörténet, Pedagógia és iskoláztatás 1867–1919 között.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt, Budapest, 1996.
120. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó, Budapest, 2010.
121. RUSZOLY József: *Folytonosság és újrakezdés-az 1865–1868. évi országgyűlés összehívásáról másfél évszázad múltán.* Állam és Jogtudomány, 2016.
122. SZARKA László: *A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai.* In: *Modernizáció és magyarosítás; Korunk – 3.évfolyam, 18.évf. 12. sz. (2007. december)*

123. SZEMÁK–Neubauer Mária: Urbanizációs folyamatok Munkácson a 19. század végén és a 20. század elején. In *Szabolcs–Szatmár–Beregi Levéltári Évkönyv XIX*. Szerk.: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva Nyíregyháza, 2011
124. T. KISS Tamás: A dualizmus kori Magyarország kultúrpolitikai problémája: Az analfabetizmus, *Szín* 17. évf. 2. sz. (2012. április)
125. TÁRCZY Károly: Czéhrendszer Munkácson, In.: Borovszky Samu: *Századok a magyar történelmi társulat közlönye* 43. évfolyam, Budapest, 1909.
126. VÉGH Ferenc: II. Rákóczi Ferenc és a „Gens fidelissima”: A ruszinok. Egy monográfia margójára. In: *A pécsi ruszisztika szolgálatában, Bebesi György 60 éves*, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport Pécs, 2018.
127. VEHES Mikola, TOKAR Marian: Kárpátalja (Podkarpatszka Rusz) a Csehszlovák Köztársaságban 1919–1939, In Fedinec Csilla, Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra*, Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, Budapest–Ungvár, 2010.

VII. ISMERETTERJESZTŐ KIADÁSOK

128. KÉSZ Barnabás: „Egy földön, egy hazában”, Hon- és népismeret kárpátaljai fiataloknak, PoliPrint, Ungvár–Beregszász, 2009.

VIII. INTERNETES FORRÁSOK

129. A polgári kori egyesületek (1867–1949). In.: Magyar Nemzeti Levéltár, [https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-polgari-kori-egyesuletek-\(1867-1949\)/informacio](https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-polgari-kori-egyesuletek-(1867-1949)/informacio). [Letöltés ideje: 2024. 09. 11.]
130. ANKA László: *A Nemzeti Kaszinó 150 éve vásárolta meg belvárosi székházát – Ybl tervei alapján építették át.* PestBuda, Kelt.: 2021.április 21. In https://pestbuda.hu/cikk/20210421_a_nemzeti_kaszino_150_eve_vasarolta_meg_belvarosi_szekhazat_ybl_tervei_alapjan_epitettek_at [Letöltés ideje: 2025 03. 28.]
131. KSH: Felnőttoktatás, felnőttképzés, 2014, 2. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/felnottoktatasi3.pdf>. [Letöltés ideje: 2025.02.08.]
132. MOLNÁR Ferenc: *Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék történeti kronológiája (1790–1914), különös tekintettel a görög katolikus ruszinságra.* Kézirat. In.: <http://genius-ja.uz.ua/sites/default/files/csatolmanyok/soos-kalman-osztondijprogram-jegyzettamogatasi-palyazat-nyertesei-546/molnarferenckronologia.pdf>. [Letöltés ideje: 2025.05.02.]

MELLÉKLET

1. számú mellékletek

A Munkácsi Alreál-gimnázium értesítőiből felállított statisztikai táblázat vallásra és nemzetiségre nézve (1868–75)²⁰³

Év	Nemzetiség	Összesen	Római kat.	Gör.kat.	Ágostai	Helvét	Zsidó
1868–69	magyar	38	19	31	5	9	6
	orosz	30					
	német	2					
1872–73	magyar	57	37	29	2	11	10
	orosz	28					
	német	1					
	román	1					
	lengyel	1					
	cseh	1					
1873–74	magyar	56	33	27	2	12	14
	orosz	26					
	német	2					
	román	1					
	cseh	2					
	lengyel	1					
1874–75	magyar	69	35	40	1	20	18
	orosz	40					
	német	4					
	cseh	1					
	lengyel	1					
1875–76	magyar	71	30	48	2	14	23
	orosz	41					
	német	4					
	lengyel	1					

²⁰³ A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reál-gimnázium értesítője 1868–75.

2. számú mellékletek

A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítőiből felállított statisztikai táblázat vallásra és beszélt nyelvre nézve (1877–1881)²⁰⁴

Év	Beszélt nyelv	Összesen	Római kat.	Gör.kat	Ágostai	Helvét	Zsidó
1877–78	magyar	16	22	44	–	13	25
	magyar-német	22					
	magyar-orosz	49					
	magyar-német-orosz-tót	15					
	magyar-német-lengyel	2					
1878–79	magyar	25	34	37	–	21	25
	magyar-német	20					
	magyar-orosz	53					
	magyar-német-orosz	15					
	magyar-német-lengyel	3					
	magyar-német-tót	1					
1879–80	magyar	32	37	32	1	16	27
	magyar-német	17					
	magyar-orosz	40					
	magyar-német-orosz	15					
	magyar-lengyel	2					
	magy.-ném.-tót	3					
	magy.-or.-tót	2					
	magy.-or.-lengy	1					
	ném. -orosz	1					
1880–81	magyar	29	45	31	4	15	27
	magyar-német	22					
	magyar-rutén	42					
	magyar-német-rutén	17					
	magy-ném.-tót	2					
	magyar-német-lengyel	2					
	magyar-német-cseh	3					
	német-magyar	1					
	magyar-rutén-lengyel	1					
	magyar-német-rutén-lengyel	3					

²⁰⁴ A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reálgymnázium értesítője 1877–85

3. számú mellékletek

A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítőiből felállított statisztikai táblázat vallásra és beszélt nyelvre nézve (1881–86)²⁰⁵

Év	Beszélt nyelv	Összesen	Római kat.	Gör. kat	Ágostai	Helvét	Zsidó
1881–82	magyar	26	43	34	2	15	19
	magyar-német	37					
	magyar-rutén	47					
	lengyel-magyar	1					
	német-magyar	2					
1882–83	magyar	24	45	23	6	11	22
	magyar-német	22					
	magyar-rutén	38					
	magyar-német-rutén	22					
	magyar-lengyel	2					
1883–84	magyar	24	43	30	4	10	23
	magyar-német	18					
	magyar-rutén	45					
	magyar-német-rutén	22					
	német	1					
1884–85	magyar	27	51	29	7	8	20
	magyar-német	23					
	magyar-rutén	44					
	magyar-német-rutén	21					
1885–86	magyar	34	45	31	5	10	22
	magyar-német	26					
	magyar-rutén	43					
	magyar-német-rutén	10					

²⁰⁵ A Munkácsi Magyar Királyi Állami Reálgymnázium értesítője 1881–86

4. számú mellékletek

A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítőiből felállított statisztikai táblázat vallásra és beszélt nyelvre nézve (1886–1892)²⁰⁶

Év	Beszélt nyelv	Összesen	Római kat,	Gör.kat	Ágostai	Helvét	Zsidó
1886–87	magyar	32	52	27	5	9	23
	magyar-német	26					
	magyar-rutén	41					
	magyar-német-rutén	17					
1887–88	magyar	28	34	19	1	9	20
	magyar-német	16					
	magyar-rutén	32					
	magyar-német-rutén	6					
1888–89	magyar	38	40	24	2	11	23
	magyar-német	20					
	magyar-rutén	31					
	magyar-német-rutén	11					
1889–90	magyar	90	52	24	2	10	18
	német	7					
	olasz	1					
	rutén	8					
1890–91	magyar	116	64	31	2	18	25
	német	12					
	olasz	1					
	rutén	9					
	más nyelvű	2					
1891–92	magyar	131	65	41	7	14	31
	német	12					
	olasz	1					
	rutén	13					
	más nyelvű	1					

²⁰⁶ A Munkácsi Magyar Királyi Állami Gimnázium értesítője 1886–90; A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1891–1900.

5. számú melléklet

A Munkácsi Főgimnázium értesítőiből felállított statisztikai táblázat vallás és nemzetiségre nézve (1892–1900)²⁰⁷

Év	Nemzetiség	Összesen	Római kat.	Gör. kat	Ágostai	Helvét	Zsidó
1892–93	magyar	167	76	37	6	23	39
	német	8					
	olasz	1					
	rutén	4					
	szerb-horvát	1					
1893–94	magyar	190	79	45	6	28	54
	német	13					
	rutén	8					
	más nyelvű	1					
1894–95	magyar	192	64	41	6	33	59
	német	5					
	rutén	5					
	más nyelvű	1					
1895–96	magyar	207	62	45	7	44	61
	német	6					
	rutén	6					
	más nyelvű	1					
1896–97	magyar	220	71	52	7	45	64
	német	12					
	rutén	7					
1897–98	magyar	272	78	66	11	52	79
	német	6					
	rutén	8					
1898–99	magyar	291	83	68	14	55	93
	német	13					
	rutén	9					
1899-1900	magyar	168	95	80	11	57	97
	magyar-rutén	88					
	magyar-német	75					
	magyar-német-rutén	7					
	magyar-román	2					

²⁰⁷ A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője 1892–1900

Munkácsi algimnázium épülete

A MUNKÁCSI RÉGI ALGYIMNÁSIUM.

²⁰⁸ FANKOVICH Sándor: *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium története és 1895–96-ik tanév értesítője*, Munkács, Nyomtatott Grünstein és Kozma I. Könyvnyomdájában 1896. 233.

Munkácsi főgimnázium épülete

A MUNKÁCSI ÁLLAMI FŐGYMNÁSIUM.

²⁰⁹ FANKOVICH Sándor: *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgymnázium története és 1895–96-ik tanév értesítője*, Munkács, Nyomtatott Grünstein és Kozma I. Könyvnyomdájában 1896. 235.

A munkácsi gimnázium érettségi vizsgájáról készített kimutatás

az 1893–1894-es tanévben

X.

Jelentés az érettségi vizsgálatokról

az 1893–94 tanévben.

Az érettségi vizsgálatokra április hóban 10 rendes tanuló jelentkezett.

Az érettségi vizsgálat írásbeli része f. é. május hó 15–19 tartatott meg.

A kassai tankerületi kir. főigazgatóság ezen vizsgálatra a következő tételeket jelölte ki:

1.) A magyar nyelvből:

a.) Mi befolyása volt az Anjuok uralkodásának nemzeti műveltségünk fejlesztésére

b.) Mi befolyással van a kereskedelem a népek műveltségére?

c.) A költészet hatása a nemzeti élet fejlődésére.

2.) A német nyelvből:

Faust. (Fordítás magyarból németre. A Volksbuch után Endrei Ákos: Német styhusgyakorlatok 13.)

3.) A latin nyelvből.

Homeros. Élet és jellemrajz. (fordítás magyarból latinra.)

A) Vagács féle irányképző 121, 122 szakasza.

4.) A görög nyelvből:

Platon: Apologia Sokratis XXXIII. fejezet. (fordítás görögből magyarra.)

5.) A mennyiségtanból.

a.) Valaki 45.000 forintot helyeztet el $4\frac{1}{2}\%$ -os kamatra, mely tőkéje után 20 éven át évi járadékot akar huzni, mennyi az évi járadék, feltéve, hogy a betevőnek a 20 év leteltével semmi követelése sincsen?

b.) Adva van egy paralelogramma két átlója és az általuk bezárt szög: $d_1 = 35^\circ 46'$; $d_2 = 29^\circ 54'$; $\alpha = 40^\circ 26' 19''$.

Meghatározandók a paralelogramma oldalai és a területe.

Az írásbeli érettségi vizsgálat eredménye.

Tantárgy	Jeles.	jó	Elégséges	Elégtelen
Magyar nyelv.	1.	3.	6.	—
Német nyelv.	3.	4.	2.	1.
Latin nyelv.	2.	3.	5.	—
Görög nyelv.	1.	1.	—	2.
Mennyiségtan.	1.	3.	6.	—

²¹⁰ FANKOVICH Sándor: *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője az 1893–94. tanévről*, Munkács, Nyomtatott a „Munkács” Könyvnyomdájában 112–113.

9. számú melléklet²¹¹

A munkácsi gimnázium szóbeli érettségi vizsgájáról készített kimutatás

az 1893–1894-es tanévben

A szóbeli vizsgálatok eredménye.

A szóbeli érettségi vizsgálat usgs. Szieber Ede kir. tanácsos, Ferencz József rend lovagja és kassai tankerületi kir. Főigazgató ur elnöklése alatt f. évi június hó 27 és 28-án tartott meg. A 10 jelentkezett tanuló közül a követelményeknek megfelelt 4 jól + egyszerűen 2 tanuló javító vizsgálatra utasított.

A gymnásiumot végzett tanuló neve	Születési helye és ideje	Vizsgálati sikere	Választott pályája
Balog Bertalan	Munkács 1876 sept. 3.	jól érett	jogi
Gottesmann Miklós	Erdő Bakta, 1877. jul. 28.	jól érett	jogi
Járos József	Morva-orsz. Zoeptau 1874 dec. 28.	érett	katonai
Jünger Lipót	Bpest. 1874. august. 1.	nem érett	katonai
Szabó Béla	A.-Vereczke. 1875 nov. 26	érett	jogi
Tichy József	N.-Várad-Olas. i 1876 august. 21.	nem érett	mérnöki
Weisz Samu	Munkács, 1874 decz. 7.	érett	orvosi
Weinberger Miksa	V.-Palánka, 1874 jan 1.	jól érett	mérnöki
Wessely Géza	Csun, 1876 november 23.	érett	katonai
Wessely Walter	Csun, 1874 augustus 19.	jól érett	orvosi

²¹¹ FANKOVICH Sándor: *A Munkácsi Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője az 1893–94. tanévről*, Munkács, Nyomtatott a „Munkács” Könyvnyomdájában 112–113.